

שארית הפליטה בדיוניהם ושיקוליהם של חברי הנהלת הסוכנות ממאי 1945 ועד נובמבר 1945 *

בין יתר השאלות שהעסיקו את ההנהגה הציונית עם סיומה של מלחמת-העולם השנייה, תפסו מקום נכבד ביותר גם אלו הקשורות בשארית הפליטה ושילובה במערכות הפוליטיות לקראת סיומה של המלחמה. חסר היה מידע מעודכן ומדויק על שארית הפליטה: מהו מיספר היהודים שנשארו בחיים, מהו מצבם הפיסי והנפשי, מהו יחסה של הסביבה הלא-יהודית כלפיהם, מי ראוי להיחשב כנציגיהם ומנציגיהם, באיזו מידה רואים יהודים אלה בארץ-ישראל את המקום היחיד או העיקרי בו ימצאו להם מולדת ומקלט בטוח. לפני המלחמה היה נושא ויכוח קשה ומר בשאלה: האם משמשת הציונות פתרון לבעיית היהודים, עתה מקובל היה על הציונים שקורות העם היהודי במלחמה זו הוכיחו בעליל את צידקת תפיסתם, „הספר הלבן“ של ממשלת המנדטאט הבריטית היה בתוקפו ותחשוב היהודי בארץ-ישראל והתנועה הציונית והנהגתה ריכזו את מירב המאמצים במאבקים לביטולו. יתירה מזו: ברור היה כי עתה נוצרה שעת הכושר ההיסטורית להבטיח את הגשמת הציונות הלכה למעשה ואת הפיכת המיעוט היהודי בארץ-ישראל לרוב. ריכוז שארית הפליטה בארץ-ישראל יכול היה לממש את המטרה הזאת, ואף לשמש פתרון לבעיותיהם האישיות של שרידי השואה. לא היה ניגוד בין ראיית ארץ-ישראל ובעיית הפליטים כבעיה אחת שאינה ניתנת להפרדה לבין ראיית שארית הפליטה כמכשיר להשגת יעדים, אך הדגשים היו לא פעם שונים. הידיעות הראשונות על שארית הפליטה הגיעו עוד לפני סיומה של המלחמה, חברי ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות היהודית היפשו את התשובות המתיימרות

* עבודת מחקר זו אינה באה לתאר את דמותה של שארית הפליטה ואף לא לסכם את מאבקה והרומתה לתקומת ישראל. היא מנסה לחשוף מתוך מסמכים איך נראתה שארית הפליטה בעיניהם של אישים בולטים ביישוב מיד לאחר סיום המלחמה. בעבודתו זו צמוד יחזקאל וייץ לסרטוקולים של ישיבות הנהלת הסוכנות ושל מוסדות מרכזיים של מפא"י. מובאות כאן הערכות על אופיה של שארית הפליטה, על הלכי-הרוח בקרבה ויחסה לציונות, לעליה ולמאבק, ברוב העדויות כוללת מגמה של הערכה שלילית לגבי כושר התארגנות, יכולת ונכונות, ואף ספק בעצם דמותה המוסרית והרוחנית של הניצולים. כל אותן הערכות ותחויות רובן-ככולן נתבדו. תרומתה ההיסטורית של שארית הפליטה במאבקים להשגת עצמאות ישראל וחלקה המגולי בבניין המדינה מצויה עדיין למחקר נרחב וממצה (המקרה).

לשאלות הנוקבות אשר יקבעו אולי את העתיד. באיזו מידה דבקה שארית הפליטה ברצועה ובשאיפתה לעלות לארץ-ישראל? אם גזירות „הספר הלבן” יישארו בתוקפן והפליטים יוכלו להיקלט במקום מושבם או להגר לארצות שיהיו גמונות לקלוט אותם — האם לא יפנו אלה עורף לעליה, כאשר ציונותם אינה ציונות של בחירה אלא של אין-ברירה? קיימת היתה תחושה שהולכת ונוצרת מציאות, שהיא הן בלתי-יציבה והן חד-פעמית. אם השרידים לא יעלו מיד — אפשר ולא יעלו לעולם. אם התנועה הציונית לא תשכיל לנצל את ההזדמנות החד-פעמית, בה רבבות בני-אדם מצפים לעליה מידית, אפשר שהיא תחמיץ הזדמנות היסטורית להגשמת יעדיה. מיספר הסרטיפיקאטים שהעמידה הממשלה הבריטית לרשות העליה היה זעום ביותר. בהנהלת הסוכנות התנהלו בירורים היכוחים אם לתבוע מיליון סרטיפיקאטים או, בשל לחץ המציאות, להסתפק בשלב זה בדרישה למאת אלף בלבד? אך למעשה התנהל באותם ימים ויכוח מר עם הממשלה הבריטית על כל סרטיפיקאט.

גם בזירה הבינלאומית היה המצב לוטה בערפל. הנשיא רוזבלט נפטר ובמקומו בא הארי טרומן. באנגליה עמדו לתיעוד בחירות לבית-הנבחרים ויש שהתנבאו לנצחון מפלגת ה„לייבור”, שנחשבה לאוהדת הציונות.

חיבור זה, המוגש לקורא, הוא חלק מעבודה מקיפה יותר בנושא מקומה ותדמיתה של שארית הפליטה בעיני הנהגת היישוב בין מאי 1944 ועד לנובמבר 1945. הפרק המתפרסם כאן עניינו הוא בתערכותיהם של חברי הנהלת הסוכנות ושיקוליהם לגבי שארית הפליטה מסיומה של המלחמה ועד נובמבר 1945, כפי שאלה משתקפים בפרוטוקולים מישיבות הנהלת הסוכנות והנהגת מפא"י.

בדיון הראשון שהתנהל בהנהלת הסוכנות היהודית¹ סמוך לסיומה של מלחמת העולם השנייה הועלו לדיון מיספר נקודות חשובות בעלות אופי עקרוני. ראשית, הובהר שוב המבוי הסתום בתחום העליה. בעיה זו עולה כאשר משה שרתוק מדווח על שיחת שניהל עם הנציב העליון — בת טען כי העליה משותקת לחלוטין. שנית, מתברר מחדש כי כל אימת שמתנגשת התפיסה המדגישה את בעיית הפליטים כבעיה פוליטית עם התפיסה הרואה בבעיית הפליטים בעיה אנושית — ידה של התפיסה הראשונה על העליונה. בישיבה האחרת מסר יצחק גרינבוים כי על-פי ידיעות מקוטעות ניצלו ממחנות-המוות בגרמניה כ-2,000 ילדים, וכי מגלים ילדים יתומים גם בצרפת, בבלגיה ובהולנד. את הילדים אפשר להעביר לשווייץ בתנאי שאחר-כך יועברו לארץ-ישראל. הוא הציע לדרוש לאלתר לפחות 20,000 רשיונות-עליה לילדים והוא האמין² כי בנושא רגיש זה אפשר יהיה להגיע לתוצאות חיוביות. הדרישות למכסות גדולות יותר של רשיונות-עליה מוטלות בספק, אך כשמדובר בילדים קיימים סיכויים טובים להצלחה.

עמדו זו של גרינבוים, שבמרכזה דאגה לגורל הילדים — ללא חישובים פוליטיים טאקטיים — בוקרה על-ידי כל שאר המשתתפים בדיון. משה שפירא

טען כי אין טעם לבקש רשיונות עבור הילדים בלבד, אלא יש להבליט צורך זה תוך כדי עמידה על הדרישה הכללית לעליה. אליהו דובקין סבר כי לא קיימת בעיה מיוחדת של ילדים, אם כי בגיטוח התביעות יש להדגיש את מצבם של היתומים, כשהעיר גרינבוים לדובקין כי במידה שהילדים לא יועברו לשווייץ קיים חשש להיחם, ענה לו הלה בהחלטיות, כי במידה שנשתמש בנימוק זה יקומו עבורם בתי יתומים מיוחדים בגרמניה, או במקום אחר, ואילו את אווירת הנצחון יש לנצל כדי להעלות תביעות כלליות ורחבות לעליה, אמיל שמאראק גרס כי מן הדין לדרוש חופש עליה לכל יהודי הנמצא בארצות הכיבוש.

ביקורת זו לא הרתיעה את גרינבוים. הוא שב וטען כי אילו ביקשנו רשיונות עבור ילדים — היינו מקבלים, וכי יש להפריד בין בעיית הילדים לבעיה המדינית הכללית. גם טענות אלו לא הועילו. דובקין ענה לו, כי פעמים רבות ביקשנו רשיונות עבור ילדים ולא נענינו וכי הדרך הנכונה היא לבקש רשיונות ורק אחר-כך להחליט כיצד לחלקם. גם משה שרתוק הביע דעתו כי אין להפריד בין עניין הילדים לעניין הכללי.

מתוך הריכוז בשאלת השלישית שהועלתה בדיון מסתבר, כי בעיית מיליון העולים כעניין פוליטי-אקטואלי ירד מן הפרק. דובקין מסר כי לפני צאתו לאנגליה נקב בן-גוריון במיספר 100,000 כמיספר העולים למחצית השנה השוטפת, ומיספר זה נקבע על-ידי אחרי התייעצות עם מזמחים. אמנם הוא מדבר על 100,000 עולים למחצית השנה (ז"א 200,000 לשנה), אך המיספר בו נקב היה בכל-יזאת 100,000 ולא מיליון.

המיספר מאה אלף הוזכר בתזכיר שהוגש על-ידי הסוכנות היהודית לממשלת הודו-מלכותו ב-22.5.45 בתסתמן על תזכיר קודם שהוגש באוקטובר 1944. נאמר בו, בין השאר: „היהודים בארצות המשותחרות מצבם איום, המצב הפוליטי געשה ללא נשוא... זו השעה לביטול, הספר הלבן, לפתיחת שערי הארץ ולהכרות המדינה היהודית".⁵ התשובה הבריטית לתזכיר ניתנה במכתב שנשלח על-ידי צ'רצ'יל לוויצמן ב-9.6.45, בו נאמר: „חושש אני שלא תהיה אפשרות לעיין בבעיה עיון שתהא עמו תועלת, אלא לאחר שבנות-הברית המנוצחות ישובו אל שולחן השלום". על איגרת זו כותב אבא אבן, כי „מעולם לא קיבל [וויצמן] תעודת יותר מזה מן המכתב הזה... עכשיו מחסל הוא [צ'רצ'יל] את תקופת שירותו המיסטורי בלא לבטל את, הספר הלבן, בלא כל התחייבות מפורשת בכתב".⁶

אולם לא רק בנקודות העקרוניות, אלא גם בכל הנוגע לבעיות העליה היומיומיות, התברר כי סיום המלחמה לא שינה במאום את הנקשות הבריטיות. למשל, עם תום המלחמה ביקשה הסוכנות מהממשלה עוד 6,000 רשיונות-עליה, בשיחה שהתנהלה בין הנציב העליון מק-מייקל לשרתוק התברר, כי הנציב המליון על סתן 3,000 רשיונות בלבד, ובתנאי שמדי חדש לא יעלו יותר מ-1,500 איש.⁷ תשובתו של שרתוק היתה כי אמנם הוא „מעריך ביותר" את המלצת הנציב, אך מדובר ב„פירושים עלובים" שהעם היהודי יקבלם כהשפלה.

אחרי מיספר ימים התברר כי המלצתו של הנציב התקבלה על-ידי הממשלה⁸

ו-3,000 הרשיונות לא נדחו על-ידי הסוכנות היהודית. בישיבה שעסקה בנושא זה הסתייגו אמנם שניים (שמוראק וסנאטור) מקבלת „הפירושים העלובים“, אך הרוב הגדול תמך בקבלתם מתוך נימוקים שונים. דובקין טען כי תמיד התנגד לאי-קבלת רשיונות — צריך לקבל הרשיונות הניתנים ולדרוש עליה גדולה, ואילו שפירא גרס כי אי-קבלת הרשיונות רק יאריך את קיומו של „הספר הלבן“ ולא ישפיע על עמדת הממשלה. היחיד שהעלה עמדה שונה היה יצחק גרינבוים — טען שאי-קבלת הרשיונות פירושה משחק בגורלם של אלה שזה עתה שוחררו מהמחנות הנאציים.⁷

מאוחר יותר התנהל ויכוח על דרך קבלת הרשיונות, וויכוח זה חושף ארגומנט נוסף — שלא הועלה בוויכוח הקודם.⁸ הנימוק החדש: חוסר-האונים של הציונות לנוכח הבעיות האדירות והאינסופיות שיצרה המציאות הברי-מלאמתית, בעיות שקיבלו אופי חריף ומיוחד עקב העימות עם מצבם של שרידי המחנות. אפשר וארגומנט זה היה חזק ומשמעותי מהדברים עליהם דובר והוצהר בפומבי.

השאלה הקונקרטית שהוצגה בישיבה היתה: האם לחלק לאלתר את כל 3,000 הרשיונות, או לתשאיר חלק כרזרבה עבור יהודי פולין ניצולי המחנות, שאי אפשר היה להעלותם לאלתר. דובקין, שפתח בדיון, דיווח שהוחלט במחלקת העליה לשמור למטרה זו על 1000 רשיונות-עליה. העובדות אותן הציג בישיבה המחישו את הפרובלמטיות של הסוגיה. הוא סיפר על משלחת ממחנות-הסגר שהגיעה לפאריס ודיווחה על היסטוריה בין היהודים ניצולי המחנות — רובם מפולין והונגריה — התושבים שלא ירשו לעלות ארצה. חוסר התקוות לעליה ארצה הניעה אלפי ניצולים לחזור לארצות מוצאם. קיימת דרישה כי שליח ארצישראלי יבוא למחנות. סיטואציה סבוכה זו גרמה לכך שבסוף דבריו הסתייג דובקין מן ההחלטה בדבר הצורך לשמור על רשיונות-עליה עבור יהודי פולין, והודיע שבמידה שלא תהיה חקוה ליציאת יהודים מפולין בזמן שיגיע לצרפת (הוא עמד ערב נסיעתו לצרפת), ידון מחדש בגורל הרשיונות.

בוויכוח שהתפתח צדד הרוב בתלוקת מיכסת הרזרבה. סנאטור טען כי יש להופיע במחנות ולחלק הרשיונות. חששו הגדול היה שהגיונות ינסה לשכנע אנשים לחזור לארצות מוצאם במידה שלא תהיה עליה. שמוראק שאל מה יקרה כאשר אנשי המחנות ידרשו את הרשיונות שיועדו לפולין. ענה לו שרתוק: „נגיד להם שיעמדו במערכה לרשיונות-עליה יחד עמנו“. על זה ענה שמוראק כי הוא חושש שתשובה כזו לא תתקבל במחנות. גם ברנארד גינף (רב יוסף) תמך במתן כל הרשיונות לאנשי המחנות. הצעה קונקרטית העלה שפירא: הוא הציע כי „במקרה הגרוע ביותר“ יועברו לפולין הרשיונות שיועדו לרומניה (גם לרומניה תוקצו 1,000 רשיונות, וגם אפשרות העליה טשם הוטלה בספק). הצעה זו של שפירא התקבלה.

בעיה נוספת שהועלתה בישיבה היתה הופעת נציגי הסוכנות במחנות. חששו מתוצאות השלילית של ביקור כזה, במידה שהנציגים יופיעו בידיים ריקות (ללא רשיונות-עליה). חשש זה הובע על-ידי אמיל שמורק, אך הוא נדחה על-ידי הרוב. לבסוף הוחלט לעודד ביקורים במחנות — עם או בלי רשיונות-עליה.

גראה לי, שחשיבות הדיון אינה בפרטי, שחלקם לא נמסרו כאן, אלא בהמחשת והדגשת עוצמת הלחצים עם נאלצה והתנהגה הציונית להתמודד. מצד אחד, ידם הקפוצה של הבריטים, שאפילו בתקופה הנדונה, כשוועות ההשמדה נחשפו בכל אימתם, צריך היה להיאבק עם על כל רשיון ורשיון — כשבדרך-כלל המאבק אינו מביא תוצאות חיוביות; וכן הצד השני, להצט' וזעקתם של השרידים, שחלקם הגדול שואף, או לפחות מוכן, להגיע לארץ-ישראל. אולם קיימת היתה חרדה של ממש, שרצון זה יעלים כלא היתה בשעה שתעלינה אלטרנאטיבות אחרות ורשיונות עליה לא יהיו.

במצב זה קיים היה ספק רב באיזו מידת הערתו של משה שרתוק, שדיבר על „עמידה במערכה לרשיונות-עליה יחד עםנו“, אמנם התממש במציאות.

הערת נוספת שהועלתה בדיון וראויה לעיון היא זו של גרינבוים, שהתייחס להצעה שדיברת על ריכוז היהודים בגרמניה. לדעתו הצעה זו היתה כרוכה בסכנה רבה משום שקיימת בגרמניה מחתרת נאצית. גרינבוים סבר, שיש להעביר את היהודים לארצות מערב אירופה, או לכפות עליהם לחזור למקום מגוריהם הקודם, אפילו נגד רצונם (1). הערה זו של גרינבוים מעידה על תפנית בהשקפתו (ואין זה ביטוי הראשון), שעיקרה ראיית השרידים לא רק כמכשיר פוליטי.

דיון בעוד ישיבה⁹ מספק עדות נוספת למצבה הקשה של הסוכנות ולפער העצום שבין צרכיה לבין מה שעמד בפועל לרשותה. באותה ישיבה שואל שפירא איך ומתיכן אפשר להפריש רשיונות-עליה לניצולי המחנות. אחרי שהתברר שלא נותר אפילו רשיון פנוי אחד — ביררו אם ניתן להעביר רשיונות שמלכתחילה נועדו לרוסמניה ולמערב-אירופה. את הרשיונות הרוסמנים לא ניתן היה לנצל מאחר ואלה שקיבלו אותם לא יכלו לצאת מהארץ. אבל רשיונות אלה היוו את תקוותם הגדולה, ולכן מסירת הרשיונות לאחרים פירושה „סוף עמלנו הציוני שם“¹⁰. המצב במערב-אירופה היה פשוט יותר; סיכויי העליה משם גראו סבירים, ולכן גם אלטרנאטיבה זאת נפלה. גרינבוים הוסיף ושאל מה יהיה המצב במידה וייפתחו שערי פולין ויבואו מסם דרישות לרשיונות-עליה.

ההחלטה אשר נתקבלה בסופו של הדיון נוסחה על-ידי דב יוסף ואמרה כי הדרך היחידה הנראית היא ששרתוק יעשה מאמץ וינסה להשיג עוד 1,000 רשיונות. ושוב, כמו הדיון שנערך ב-17.6.45, גם דיון זה, ובייחוד ההחלטה שנתקבלה בסופו, העידו כאלף עדים על תוסריכולתה של הסוכנות לגשר על הפער שבין היחסים עם הבריטים לבין המציאות המתונה באירופה המשתחררת.

הידיעות שמגיעות מאירופה אף הן לא מקילות על המצב. דו"ח כללי על הנעשה מוסר אליהו דובקין.¹¹ במערב-אירופה, הוא טוען, קיימת סכנה שתוצון לעליה, שהיה קיים בעוצמה רבה מיד עם השחרור — הלך וידעך בגלל מיעוט רשיונות-עליה. חלק ניכר טבני-הנוצר ומהמבוגרים מחפש דרכים להסתגל ורק תוספת גדולה של שליחים תוכל, אולי, לשנות את המציאות.¹² במיוחד חמור המצב בצרפת, שם התגמגמה היא בידי חברה בשם „אוזת“ (OZE), שפעלה בצרפת עוד לפני המלחמה. עתה ערשה חברה זו יד אחת עם הגוינט — ושתיהן מנהלות

העמולה נגד העליה לארץ־ישראל. עוד קושי נבע מהעובדה שממשלת צרפת לא איפשרה לצעירים עד גיל 21 לעזוב את הארץ מאחר שסבלה ממחסור בכוחות צעירים, שמקורו בהעדר ריבוי טבעי. עובדה זו גרמה לכך שמתוך 350 רשימות־העליה שהועברו לצרפת 290 ניתנו למבוגרים ורק 60 ניתנו לבני־נוער. בעזרת הגוינט נערך בצרפת מעין הסכם בין הממשלה לבין חוגים יהודיים, שמנקודת־מבט ציונית עלול היה להסיט את הנוער לכיוונים מסוכנים.

התמונה שהתפתחה בבלגיה היתה דומה ביסודה לתמונה בצרפת. שם אף היו קיימים מקרים של המרות־דת פומביות של ילדים.

„החלוצ“ הוקם בצרפת, בבלגיה ובאיטליה, ועל־פי ידיעות שהגיעו הוא נמצא בשלבי התארגנות גם בהולנד. הוא הוקם כהסתדרות אחידה, בלי שהגיעו אלו שהן הוראות מהארץ, וגם החוגים הדתיים משתתפים בו. דובקין פירט את התוכנית ביחס למערב־אירופה. אמורות להישלח לשם משלחות מהארץ, הן באופן רשמי והן באופן בלתי־רשמי. התצעה היתה לשלוח 16–18 שליחים; מהם: 7–8 לצרפת, 3–4 לבלגיה, 3 להולנד ו־2 לאיטליה.

סקירתו של דובקין על מזרח־אירופה היתה עוד פחות מעודדת: מצבן של התנועות הציוניות שם הלך והחמיר. בבולגריה דנו בהוצאת „החלוצ“ אל מחוץ ל„חזית המולדת“ (ופירושו של דבר איסור פעילות ליגאלית) והציונים שם חשים עצמם גרדשים. בבולגריה וברומניה אין הרוסים מותרים לבעלי פרטיפיקאטים לצאת, בעוד שממשלת רוסיה, שבאה לארץ־ישראל לטיפול בנתינים הרוסיים, מעוניינת להוציא מן הארץ כל נחין רוסי עד גיל 19, אפילו נגד רצונו. דבר זה מעיד עד כמה חמור ורציני המצב. לפי דובקין עלול המצב במזרח־אירופה להביא לשתי תוצאות: סגירת שערים והעדר כל אפשרות לפעולה ליגאלית.

זה היה המצב מיד עם תום המלחמה. ידיעות מדאגות ממערב־אירופה והמזרח, ממזרח, תחושת אין־אונים לנוכח ידיעות אלו, וחשש רציני מאוד שהקונינקטורה התדפעמית שנוצרה מבחינה ציונית לאחר המלחמה תולכת ונשמטת אולי לחמיר. במצב זה אירע דבר שאיש לא חזה אותו ושעורר תקוות מסוימת.

בראשית יוני 1945 הגיעו אל תאירגונים היהודיים בארצות־הברית, ואל מנהיגי היהדות שם, ידיעות שהיחס ליהודים החיים בשטח הכיבוש האמריקני הוא רצ. לא חזרו בהם כקבוצה שבעיותיה מיוחדות ועתידה מעורפל. בשל שמרנות אלו החלים תארי ס. טרומן, שהודשיים קודם־לכן עלה על כס הנשיאות בארה״ב, לשלוח לאירופה את סרופ ארל האריסון, נשיא בית־הספר למשפטים באוניברסיטת פנסילבניה, כדי שיבדוק את מצב הפליטים במחנות. אליעזר קפלן מסר,¹² כי אביה של הצעה זו הוא מאיר ויימגל, שהציע למורגנטאו מינוי שליח מיוחד מטעם הנשיא למחנות. מורגנטאו הציע לנשיא שהשליח שימונה יהיה האריסון. במקום אחר טען קפלן, כי „שליח זה נשלח במידת־מה ביוזמתו“.¹³

ב־24.8.45 מסר האריסון את הדו״ח שהכין לנשיא, והרושם היה קטלני. האריסון הטית האשמות קשות בצבא, תוך שימוש במשפטים הבאים: „על־פי

מצב העניינים עתה, נראה שאנו מתייחסים ליהודים כפי שהנאצים התייחסו אליהם, פרט לזה שאין אנו משמידים אותם. רבים מהם נמצאים במחנות ריכוז בפיקוח משמר צבאי שלנו, שהוא במקום ה"ס.ס.; ומתעורר ההרהור אם הגרמנים בראותם זאת אינם סבורים שאנו משיבים במדיניות הנאצים, או לפחות מתייחסים אליהם בסלחות".¹²

דו"ח האריסון היה מוגש במידה רבה ולא עשה צדק עם צבא ארה"ב, למרות שנקודות אחדות שהועלו בו אכן שיקפו נכוחה את המציאות. מבחינתנו חשוב הדו"ח בשל שתי התפתחויות הקשורות בו:

(א) מהו הפתרון למצבם של הפליטים שהתרכזו בגרמניה? אליבא דהאריסון הפתרון הוא פשוט ביותר: "עכשיו כשאין הדברים אמורים עוד בשיעורים גדולים, ואם אמנם קיימים רגשות כנים כלפי ניצולים אלה לאור מה שעבר עליהם, מן הדין שתתאפשרות לתקן את "הספר הלבן" הבריטי משנת 1939 בלי לגרום לתגובות חמורות... האריסון, הטוען כי על ארה"ב, "לבטא התעניינות ותמיכתה" בהצעה להעלות לארץ-ישראל מיספר ניכר של יהודים — והמביא את המיספר 100,000 — מסתמך על תזכיר הסוכנות היהודית שהוגש ביוני לממשלת הוד-מלכותו — וכבר הזכרנוהו לעיל. להמלצה זו משמעות כפולה: 1. בפעם הראשונה מדובר על מחויבות ומעורבות אמריקנית ממשית בקשר לפתרון בעיית השרידים, ובייחוד ביצירת קשר בין פתרון בעיה זו לבעיית א"י; 2. האריסון הציע להעלות לארץ-ישראל 100,000 יהודים, ועליידי כך הפך מיספר זה מיספר שעליו דנו בפורומים ציוניים-פנימיים — ושבו נקבו תזכירי הסוכנות — למיספר שהועלה במגעים ובפורומים בינלאומיים. במקרה זה אפשר לטעון כי המיספר הוא ביטוי להסכמה או לפחות לקשר שבין ההשקפות הציונית והאמריקנית. כיצד הגיע האריסון למיספר 100,000? קפלן אומר, ש"האריסון זה עשה חשבון פשוט: הוא ביקר במחנות שבשטח האמריקני, נכנס קצת לשטח האנגלי ו...חנה התברר לו שישנם כ-120,000 יהודים, ומהם כ-80% שאי-אפשר לפתור את שאלתם אלא על-ידי עליה לארץ-ישראל".¹³ אליהו דובקין, שנפגש עם האריסון, מוסר כי הוא [האריסון] מעריך כי כ-80%-90% מן הפליטים נמצאים במחנות בגרמניה, וכי ל-85% מהם אין מוצא — אלא עליה ארצה".¹⁴

(ב) הדו"ח יצר אווירה חדשה, בה קשה היה למנוע מיהודים לחיכנס לשטח הכיבוש האמריקני. בסוף אוגוסט 1945, כש"הבריחה" עשתה את צעדה הראשונה, ניסו 650 יהודים להגיע מפולין לשטח הכיבוש האמריקני. הבורחים נתפסו על-ידי אנשי הדיכוייה ה-8 המשוריינת והוחזרו בכוח לפולין. לביצוע ההחזרה לא בחלו האמריקנים בשימוש בכוח. אחרי פירסום הדו"ח, התגובה הקשה שעורר בעתונות האמריקנית, חשש הצבא מהתגובות בארה"ב והחל מתייחס אל היהודים ככפפות משי. התפתחות זו הביאה לכך שהיתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שהשתמשו בכוח כדי למנוע מיהודים את הכניסה לשטח האמריקני, כי, "תוספת של כמה אלפי יהודים ייתכן שאינה נוחה, ואולי אף תגרום טרדה, אך היא עדיפה על דו"ח האריסון שני וסערוריה בעתונות".¹⁵ אמנם לא ידוע על פקודה מפורשת בכתב שהתירה כניסת יהודים לאזור האמריקני, אך ידוע שפקודה כזו ניתנה בעל-פה

בסתיו 1945. ד"ר האריסון תרם תרומה קובעת לתהליך יצירת מרכז הפליטים היהודים בגרמניה, שקשה להפריז בערכו ובחשיבותו.

כמעט במקביל לד"ר האריסון התחולל מפנה נוסף בירת הבינלאומית: הבחירות באנגליה. פחות משלושה חודשים מתום המלחמה, ב־26.7.45, נערכו באנגליה בחירות שהביאו לירידת השמרנים ולעליית סמית'ס, "לייבור", בראשות קלמנט אטלי. התנועה הציונית קיבלה שינוי זה בסיפוק רב. כמפלגת אופוזיציה תקף ה"לייבור" בחריפות רבה את מדיניות ה"ספר הלבן", ואימץ מדיניות פרו־ציונית חד־משמעית. בוועידתו בבלקפול, שנערכה בדצמבר 1944, אישר ה"לייבור" פת־אחד החלטה האומרת: „הבה נעודד את הערבים לצאת מן הארץ במידה שהיהודים נכנסים לתוכה..... לערבים ששהים מרובים משלהם; אין הם צריכים לתבוע שלא תינתן ליהודים רשות כניסה לאזור הקטן של ארץ־ישראל — שכל שטחו כשטחה של ויילס. ולא עוד אלא שעלינו לבדוק את האפשרות של הרחבת גבולות ארץ־ישראל הנוכחיים על־ידי הסכם עם מצרים, סוריה ועבר־הירדן“. ערב סיום המלחמה, במאי 1945, אמר יו דאלטון, מראשי ה"לייבור": „אנו סבורים [שאת] העליה היהודית לארץ־ישראל יש לתתיר ללא התגבלות הקיימות המצרות אותה, וכבר הכרזנו ברורות שאין זו שאלה שיש לראותה כאחת מאלה שממשלת בריטניה צריכה לפתור לבדה והיא אחראית להן..... לפי דעתי יש לנקוט צעדים מתוך התייעצות עם ממשלות ארה"ב ובריה"מ כדי להיווכח שמא נוכל להשיג תמיכה במדיניות שתיתן לנו מדינה יהודית מאושרת, חושנית ופורחת בארץ־ישראל“.

הדגמה, אם כי מתונה למדי, לתקוות שהתעוררה בשל חילופי השלטון אפשר למצוא בדברי אליעזר לבנשטיין (לבנה): „בעיני התורשים הקרובים הם חודשים של היאבקות חמורה..... כל ממשלה חדשה באנגליה יש לה הזדמנות לחדש ולהכריע בזמן הראשון של קיומה. אחרי שנה קשה לה מאוד לחדש — היא הולכת במסלולים קבועים. גם הימצאותם של יהודים במחנות במצב בלתי־קבוע מהווה גורם של לחץ על הממשלה הבריטית. אם תעבורנה שנה־שנתיים יסדרו אותם איכשהו ויכולות להיות מגמות שונות. קיבלתי מכתב מפרס מחברי העובד בג'וינט — יש לג'וינט מגמה ברורה לשלוח אנשים חזרה לפולין..... עכשיו הוא הזמן של לחץ פוליטי ומעשי על הממשלה האנגלית החדשה“¹⁸.

האיש שלא שנה באשלויות רבות היה בן־גוריון. הידיעה על חילופי־שלטון באנגליה הגיעה אליו בחיותו על סיפון האונייה „המלכה אליזאבט“, שהיתה בדרכה מארה"ב ללונדון. הוא מציין כי „ידיעה זו עוררה תקוות רבות בעולם היהודי — בייחוד בתנועה הציונית“. אולם זמן קצר אחר־כך, בוועידה הציונית שהתקיימה בלונדון באוגוסט 1945, הוא צינן את התלהבות הכללית באומרו: „התגנה שמפלגה בשלטון תפעל כמפלגה באופוזיציה היא מופקעת..... אין לנו כל בטחון שהמפלגה תתבע מעצמה בהגיעה לשלטון מה שתבעה מאחרים. באנגליה, ואולי גם בארצות אחרות, השלטון איננו רק בידי המפלגה הנבחרת. קיימת פקידות מתמדת. ממשלה הולכת וממשלה באה והפקידות על־פירוב אינה משתנה. דבר זה חל על אנגליה כולה — ובייחוד על האימפריה. הפקידות הקולוניאלית היא

ברובה כוח אנטי־ציוני גדול, שפעל מיום הצהרת באלפור — והוא יישאר במקומו. „אל נולול בכוחו ובהשפעתו זו בימי ממשלת פועלים“.²⁰

אחד הצעדים הראשונים שעשה ראש־הממשלה הבריטי החדש היה להקים ועדת־שרים — שתחקור ותברר את עניין ארץ־ישראל. הוועדה הוקמה בראשית אוגוסט 1945 והגישה מסקנותיה במהצית ספטמבר; ועד אז נשארו השאלות הקשורות לעתיד ארץ־ישראל תלויות ועומדות.

המסך שהורד על כוונותיה ומגמותיה של הממשלה החדשה תביא לגל של ידיעות ושמעות, אופטימיות יותר ואופטימיות פחות. ב־2.9.45 דיווח דב יוסף להנהלת הסוכנות היהודית על פגישתו עם שר־המושב החדש. כל אלת שלקחו חלק בפגישת, הוא מדווח, יצאו ממנה מרוצים. השר החדש אמר כי הן הוא והן עמיתיו מגלים אהדה לעניין הציוני. הצהרה זו, המשיך יוסף, אינה עיקר, כי אינה עוזרת ליהודי אירופה. אולם, „מקור ממשלתי בטוח“ מסר לו כי במתה יצטרכו הבריטים להרחיב אפשרות התגירה. שבועיים אחרי־כך שוב מדווח דב יוסף להנהלה, אלא שבפעם זו הוא פחות אופטימי.²¹ התרגשות הכללית בלונדון, הוא מוסר, היא של מתח, אך הסבלנות טרם פקעה. כן הוא מוסר על ידיעת מאוד לא מעודדת שמקורה בסוכנות, „ריסר“ כאילו החליטה הוועדה־הממשלתית להמשיך במדיניות „הספר הלבן“, בחיקון אחד: מדי חודש יינתנו לסוכנות 1,500 רשיונות־עליה.²² המישה ימים אחרי־כך שוב מופיעות שמעות בלתי־מעודדות, אם־כי פרטי המדיניות החדשה טרם נודעו;²³ ושבוע מאוחר יותר מוסר יוסף כי הודעה מוסמכת תימסר עם פתיחת מושב בית־הנבחרים, בראשית אוקטובר.²⁴

לפי שרתוק, ב־19.9.45 טרם היה ידוע באיוו מידה התקבלה החלטה — אם־כי ביחס למגמותיה היו קיימים תהורים כבדים ביותר.²⁵ אמנם, בחוץ הקאבינט קיימת התרועעות לא קטנה, אך לא מן הנמנע שדחייתך או דחי־פאקטו ימשיכו במדיניות „הספר הלבן“, תוך אישור מאקסימום המיכסה (1,500 רשיונות לחודש). התשש הפך לסביר יותר ב־21.9.45, כאשר נודע לברל לוקר כי הקאבינט החליט על המשך מדיניות „הספר הלבן“ ועל אישור 1,500 רשיונות־עליה לחודש.²⁶

ערב ההכרעה, כשהכיוון הכללי היה ברור אם־כי פרטי עדיין לא נודעו, פירסמה הנהלת הסוכנות שני מיסמכים.²⁷ המיסמך הראשון היה מכתב שווייצמן עמד לשלוח לאסלי, שרתוק חייב את שיגור המכתב ובן־גוריון התנגד לו. המכתב היה מתון בתוכנו ולא הזכיר במפורש עניין הפליטים. המשפט החריף ביותר שנכלל בו אמר: „אם מה ששומעים אנו אמת הוא — הרי כוונת הדבר הזה היא לא פחות מאשר קאטאסטרופה לעם היהודי — ומה עלול [לנבוע] קונפליקט רציני מאוד“. המיסמך השני הוא גילוי־דעת שכן־גוריון „כנראה“ הכין (דברי יוסף). מיסמך זה הוא גילוי־דעת ציבורי בוטה וחריף בהרבה מהמיסמך הראשון. גילוי הדעת היה מורכב ממבוא שהתייחס לבעיית העקורים, ומארבעה חלקים שמהם שניים התייחסו לבעיה זו (שני החלקים האחרים עסקו בחוק הקרקעות וכללית ב„ספר הלבן“).

במבוא נאמר: „הסבל של יהודים נטולי־בית, שנשארו בחיים באירופה,

המתיחות בארץ-ישראל, והדאגה של היהודים בכל העולם בנוגע לעתיד מולדתם, מניעים את הסוכנות היהודית להביא לידיעת הציבור את העובדות הבאות:

[איננו מביאים את שני הסעיפים הראשונים, שאינם רלבאנטיים לענייננו.]

ג) המוני יהודים בטולי-טולדת סובלים עדיין במחנות-ריכוז בגרמניה הנאצית והם נמצאים שם במצב של סבל חמור. הרבה אלפים שברחו מהרס וממוות בארצות מגוריהם — סובלים מאז שחרורם סבל שאין לתאר אותו. הרוב המכריע של אנשים אלה רואים את תשועתם היחידה בארץ-ישראל, ובכל זאת שצרי ארץ-ישראל נשארים נעולים וכיצוע, „הספר הלבן” ממשיך לגרום למותם של אנשים שנשארו בחיים אחרי השתיטות הנאציות, דבר שאפשר היה למנוע בעדו. תביעת הסוכנות היהודית שהוגשה לפני שלושה חודשים על השיעור הראשון של 100,000 רשיונות-עליה כדי לתת הקלה מיידית, גם אם חלקית, לשרידי היהודים באירופה במצבם המיואש — נשארה ללא כל תשובה.

ד) ב-25.8.45 [45] קיבלה הסוכנות היהודית ידיעה ממשרד-המסוכנות שאושרו 1,500 רשיונות-עליה לחודש על יסוד זה שהגבלת עולים יהודים לארץ בעינה תעמוד. ההנהלה דחתה את ההצעה המזעזעת הזאת — והודיעה לממשלה שהסוכנות היהודית לא תוכל בשום פנים... להיות צד או לתיכנס לדיונים על כל סידור המבוסס על „הספר הלבן” של 1939. כנראה שעמנו עוד לא שחת את מלוא קובעת כוס התרעלה וייתכן שנסיונות קשים יותר עלולים לעמוד בפנינו בעתיד הקרוב, אבל אנו לא ניכנע לאי-צדק... שצרי ארץ-ישראל לא יכולים להישאר סגורים — ולא יישארו סגורים, יפתחו אותם יהודים אשר דעתם נחרצת כפי שזכותם היא טכנית לשוב למולדתם... תביעת היהודים מוכרחה להכריע.

בענין רשיונות-העליה יש להוסיף, כי ענין 1,500 רשיונות-העליה שהקצו הבריטים בסוף אוגוסט נדון גם על-ידי הנהלת הסוכנות,²² וההנהלה התליטה להודיע ללונדון על סירובה לקבל את הרשיונות, כשלדעה זו שותפים כל אלה שלקחו חלק בדיון. כעבור חודש עלתה שאלה זו שוב,²³ כאשר ערב הודעת קווין בפארלאמנט טוען שרתוק בלונדון כי במידה ששוב יוקצו 1,500 הרשיונות יש לקבלם, משום שתפקידנו העיקרי הוא עליה, „וללא רשיונות-עליה לא נוכל לגשת לגולה”. לגישה זו התנגדו בתקיפות לוקר ובן-גוריון.

בעוד הסוכנות חשה כי סופה מתקרבת, אם כי אינה יודעת את עיתוק וממדיה המדויקים, אישר הקאבינט ב-21.9.45 את המדיניות החדשה, מדיניות שבפועל המשיכה את „הספר הלבן”. הודעה הקאבינטית הגיעה לכלל החלטת, כי ארץ-ישראל צריכה להיות ארץ בעלת רוב ערבי, הקשורה עם בריטניה על-סנת לקיים את הבסיסים הצבאיים שהוקמו בארץ. העליה הוגבלה ל-1,500 איש לחודש, כדי שממדי היישוב לא יעלו על שליש מכלל תושבי-הארץ. על ההחלטה נודע בראשית אוקטובר — והיה זה אות לראשית העימות החריף בין ממשלת הוד-מלכותו לבין התנועה הציונית.

מה היה התגיון מאחורי החלטה זו של הממשלה? ניתן לשער כי גם הממשלה הבריטית, כתנועה הציונית, הגיעה למסקנה כי בעיית השרידים היהודים באירופה היא בעיה אקוטית ובערת, שיכולה להביא לכך שייכפה על בריטניה פתרון שאינו

נוח לה ואינו לרוחה. כן סביר להניח, כי הממשלה אולי הצריכה שבמידה ולא יוצע פתרון שיקשור בין בעיית הפליטים לבעיית ארץ-ישראל תיפתר בעיה זו בדרך אחרת. מהי אותה דרך אחרת? הגירה לארה"ב או לארץ אחרת מעבר לים, או אפילו פתרון בתוך אירופה עצמה.

נראה לי כי הטעות הבריטית המרכזית מבחינה טאקטית היא העובדה שלא הסכימה מיידית לדרישה הציונית לעליית 100,000 הפליטים כאשר הצעה זו הוגשה לה ביולי 1945, מיד עם תום המלחמה. קבלת ההצעה הזו היתה מסלקת את „אקדחת הטען“ של התנועה הציונית, בלי שזו היתה מממשת את המטרות הפוליטיות אותן התכוונו להשיג בעזרתה. ביולי 1944 טוח בן-גוריון תוכנית לעליה מיידית של מיליון עולים. הצעה זו לא היתה ריאלית, אך אם היתה מתממשת היתה משנה בצורה ראדיקאלית את המאזן האוכלוסייתי בארץ-ישראל. מפני שהמציאות היתה שונה מתחזיות בן-גוריון, וגם מפני שאי-אפשר היה לקלוט בארץ עולים רבים כל-כך, ואולי מפני שכלל לא היו כל-כך הרבה מועמדים לעליה — גם בן-גוריון, שמבחינה זו היה מאקסימאליסט, החל לדבר על 100,000. משמעותו של טיספר זה אותה עת היא ברורה: גם ביוני 1945 (עת הונש תזכיר הסוכנות) גם באוגוסט (עת הונשה תביעת טרומן, אליה עוד נתייחס) וגם באפריל 1946 (עת הונשו מסקנות הוועדה האנגלו-אמריקנית) העלאתם ארצה של 100,000 עולים היתה פותרת את בעיית העקורים, אך לא גורמת בהכרח למימוש אותן מטרות פוליטיות שלתגשמתן אמורים היו הפליטים לשמש מנוף. המערכת שנוצרה היתה מסובכת, כי לפחות עד קיץ 1946 ניתן היה לפתור את בעיית הפליטים בלי לפתור את בעיית העצמאות הפוליטית היהודית בארץ-ישראל.

אולם לא כך נהגו הבריטים. במקום לנהוג ב„רוח-לב טובה“ מבחינתם, הם בוחרים להתבצר מאחורי עמדות נוקשות ובלתי-מתפשרות וניסו להשיג לגיטימציה בינלאומית לאותן עמדות, שלא יכלו לפתור את הבעיה הבוררת של הפליטים ולכן גם לא יכלו להתקבל.

בעת שהוועדה הקאבינטית דנה במדיניות הארצישראלית של ממשלת הוד-מלכותו נקשר עוד חוט ונוצר עוד קשר. בעקבות דו"ח האריסון פנה הנשיא טרומן לראש-הממשלה אטלי וביקש ממנו להחיר העלאתם של 100,000 פליטים יהודים לארץ-ישראל. פניית טרומן היא התשלמה השניה של דו"ח הריסון וההתפתחויות שבאו בעקבותיו. עצם הדו"ח יצר קשר בין ארה"ב לבין בעיית הפליטים והפניה יצרה קשר בין ארה"ב לבין הבעיה הפוליטית של הפליטים. כיצד ראתה ההנהגה הציונית — או ליתר דיוק: דוד בן-גוריון, ראשה של ההנהגה זו — קשר זה וכיצד רצתה לנצל לענייניה נראה בהמשך הדברים.

הפניה עצמה נדחתה ב-16.9.45 הודיע אטלי לטרומן כי בקשתו אינה נענית. זה היה המצב בראשית אוקטובר. התקוות המסליגות שתלו במסלגת הלייבור הפכו לאכזבה מרה. המיכסה החודשית בת 1,500 הרשיונות נדחתה על-ידי הסוכנות. נוסף לזה תכפו ידיעות מדכאות מאירופה.

הנימוק העיקרי בנוגע לשארית-הפליטה — הית תניסוק הפוליטי. אולם המפגש החי עם שארית זו כפה מודעות חדשה — מודעות אל העקורים, לא כאל

ישות אטורפית הנתפסת אך ורק כמרכיב במערכת המאבק המדיני, אלא מודעות לממד האנושי של תבעיה ולייחודו של קיבוץ אנושי זה. את הדברים סיכם אליהו דובקין — בסכמו 11 חודשי-עליה (נובמבר 1944 — אוקטובר 1945).³⁰ בתקופה זו עלו 15,700 עולים, מהם 3,500 עולים בלתי-ליגאליים. לעולים אלה שלושה סימני-חיתוך, שלהערכת דובקין יאפיינו גם את העולים שיגיעו ארצה בשנים הבאות:

(א) כל העולים הם דלים ומחוסרי אמצעים, והדאגה לקיומם מוטלת כולה על מוסדות התנועה הציונית והיישוב. לפני המלחמה היו כ-70% מהעולים בעלי אמצעים וכ-7% מהם היו תלמידים. עתה אין בין העולים לא תלמידים ולא בעלי-הון. אמנם כ-20% מהעולים הצהירו כי יש להם קרובי משפחה בארץ, אך גם אלה תלויים במוסדות. התנועה חייבת לשאת על שכמה את הדאגה לקיומם של 95% מהעולים.

(ב) בין העולים כמעט ואין חלוצים. אמנם יש צעירים בק העולים, אך רק חלק קטן מהם קיבל הכשרה חינוכית. על עליה זו לא תלים כלל חוקי הסלקציה. אמנם לכאורה יש שליחים ויש משרדים ארצי-ישראליים, אך בפועל כמעט אין כל בחירה. אולי בעתיד אפשר יהיה לתכניס הדברים למסלול אחר. אך עתה אין אפשרות כזו.

(ג) זו עליה של אנשים רצוצים הן בנפשם והן בגופם. נקודה זו, שניסח דובקין בצורה כללית ותמציתית, באה לידי ביטוי מוחשי בדברי השליחים, שהמפגש עם האדם שעבר את אימי השואה היה עבורם חוויה טראומטית. מבחינה זו קשים במיוחד היו דבריו של דוד שאלתיאל: „דובקין ראה את הדבר כאדם שבא לביקור, כאשר הוא בא בפעם הראשונה במגע עם האנשים, לא יכול היה לשבת; יצא אל החדר השני ובכה. אנחנו חיים אתם ימים, עלי-מנה לעבוד אתם אתה צריך להיות משורר, כי אנחנו סומעים אותם הדברים שעברו עליהם בגיטאות, התחלת תרפוטאציה, שהאשה והילדים הלכו לתא-הגזאים, הרגו את אביו ביריות. זה תמיד בערך אותם הדברים. והדרישות שלהם — כל העולם חייב להם, היות והעולם אינו מכיר בזה — אנו, עם ישראל חייב להם, הכל צריכים לתת להם — זהו גישתם. להם זכות קדימה — ראשונים צריכים לשלוח אותם לארץ-ישראל.”³¹

רשמים קשים הביא עמו יעקב טשרנוביץ (צור), שחזר מיוון ותיאר את השרידים החוורים מהמחנות כמלים הבאות: „ליוון חוורים יהודים מאושפזים (אושוויץ) ויהודי יוון רואים בכל חוזר אסון — משום שצריך לספל באיש כזה — וקצרה היר מלהושיע. החוורים ציניים, עצלים, דורשים כסף, מנפצים שמשות בקהילות, לעבוד אינם רוצים — אלמנט זה דורש טיפול רב.”³²

מתוך תיאור אנושי זה מתבקשות שתי מסקנות: הן ביחס לעצם העליה והן ביחס לקליטתה.

ביחס לעצם העליה, העולים בהם מדובר לא יבואו מעצמם; ובמידה ולא יידחפו מיד לעליה, לא יבואו כלל. מסקנה זו כשלעצמה אינה חדשה, אך היא אושרה מחדש הן על-ידי השליחים שחזרו והן על-ידי אחרים. אומר דוד שאלתיאל: „הקו שלנו בגרמניה היה עד כמה שאפשר שהאנשים לא יצאו את גרמניה, אלא

כשיש אפשרות הם צריכים ללכת ישר לארץ-ישראל, כי אלה החולכים למערב אירופה הם פחות או יותר אבודים לנו. הם מועמדים לעליה משך חודשיים או שלושה, כל עוד אין הם מתמצאים בתנאים המקומיים. אחרי זה הם נכנסים לכלכלה השחורה... והם מתחילים להרוויח הרבה כסף. אנו רואים אנשים מתנועות שלא יכולנו לשלוח אותם, מעטים רוצים עכשיו ללכת. כל עוד אין להם סרטיפיקאטים הם סוחרים בשוק השחור, מתחילים להסתדר ואומרים — אנחנו שומעים — שלא כדאי לבוא לארץ-ישראל אלא אם יש אלף-אלפיים לא"י בכיס. והם מוצאים כל מיני תירוצים: מישחו מחפש את משפחתו וכו'.²³ אמנם טשרנוביץ טוען כי „היהודים [היוונים] מתפרצים לעליה לארץ-ישראל“, אך גם הוא סבור כי „עליה זו בלי הכשרה מתאימה תהווה אסון [לנו] ולעולים גם יחד“.²⁴

מסקנתו של בן-ציון ישראלי, איש המ"ל (הבריגדה היהודית), אינה שונה בהרבה: העולה לא יבוא מכוחו הוא. אם לא ידחפוהו — לא יעלה. מסקנה זו הוא מנסח בצורה תמציתית: „אם כי יש בתוכם תמצית חשובה מאוד של פארטיזאנים, לחמירגיסטאות וחלוצים... הדבר לא ייעשה בכוח יהודים אלה עצמם“.²⁵ ואילו במוכירות מפא"י אומר הוא: „בלי כוח שיחזק אותם והפוך ציפייתם לעליה לכוח, ספק אם יצא משם... יש [ביניהם] גם תערובת של אלמנטים שונים, שמידת הסבלנות שלהם מרעטל מאוד. אם הם חיים עדיין בירח-הדבש של פגישות עם יהודים חופשיים, הרי מחר-מחרתיים תתחיל אצלם אי-סבלנות גדולה“.²⁶

דיווחים אלה והתמונה שיצר גרמו להששוות הקשורות בבעיות קליטתם של עולים אלה. נקודה זו הועלתה בעקבות סקירת בן-ציון ישראלי. אמר יונה קוסוי (כסה): „יש ביניהם חלק בונה ויוצר, אבל יש רבים שאם היישוב לא יכין עצמו לקליטתם — עלולה עלייתם להפוך לשואה גדולה לנו“.²⁷ את הקליטה וקשייה מתארת עדה פישמן (מימון): „מדברים על תוכניות גדולות, אבל מה לעשות אם אנשים המטפלים בתוכניות קטנות נתקלים במכשולים. בסוף החודש עומדים להגיע 3,200 אנשים ואין לאן להכניס אותם. בקישי גדול סודרו 100 מקומות; וחברינו במפלגת ובהסתדרות, נושאי החזון הגדול, אינם עושים כלום בשטח זה, חברינו צריכים להיות זכאים לדבר על התנגת מוטר במפלגת. לדעתי אין הם זכאים לכך מפני שאינם עושים דבר“. סוגיה זו סוכמה על-ידי יעקב אורי איש נהלל שאמר: „כשאני שומע שאי-אפשר לקלוט 3,200 איש אני אומר: נחלל לדבר על מדינה ועל עליית מאות אלפים... אנו מתבטלים, איננו עושים דבר בשטח זה, וזה אסון. אנשים באים וכעבור זמן קצר עוזבים את הארץ“.²⁸

הישיבה האמורה לא דגה בשאלות קליטת עליה, והנושא עלה תוך כדי דיון. אולם אפילו ההערות הקצרות שהושמעו מאירות מיספר אספקטים. ראשית כל דובר על תוכנית שהיתה קונקרטיה יותר לגבי עליית 100 אלף ולא לגבי עליית מיליון. התוכניות לא התממשו, אבל מדברי עדותם של עדה פישמן ויעקב אורי כאילו מתבקשת השאלה: האם לא יכול היה להיווצר מצב שבו כל המערכת הפוליטית שהוקמה לטפל בשארית הפליטה היתה עלולה להתמוטט בשל העדר תשומת-לב מספקת לבעיות קליטת עליה פרובלמאטית זו? השאלה בניסוחה זה היא אמנם היפותטית, אך ראוי לזכור שני דברים:

(א) שליחים התריעו כי מדובר בעליה שלא רק שאינה מורכבת מאנשים נבחרים משום בחינה שהיא, אלא שהיא קשה ובעייתית. כדי להצליח בקליטתה מוכרחים להשקיע מאמצים רבים. כשלון הקליטה עלול לגרום לבריחת העולים כשתהיה להם אפשרות לכך, ואולי אפילו ליצירת מצב של תהוירובותו שכמוהו כאסון.

(ב) הועלה גם החשש שכשלון יגיע עולים להעביר לאירופה מידע שלילי על הנעשה בארץ ועל היחס בת כלפיהם — וזה ירתיע ביותר מלהיאבק על העליה. בלא תשומת-לב רצינית לבעיות האנושיות הקשורות בקליטה, היא עלולה להוות את התוליה החלשה ביותר, שהשרשרת כולה נמרדת על-פיה.

ואספקט נוסף, את אחת הנקודות המכריעות בהתייחסות לשארית הפליטה אפשר להגדיר כ„גרישה אינסטרומנטאלית“, כלומר תפיסת שארית-הפליטה כאמצעי להשגת יעדים פוליטיים. השליחים תיארו את קשייהם של יוצאי המחנות, ואת הפרובלמאטיקה הכרוכה הן בסגור עמם והן בטיפול בהם, ונוצרה הסודעות כי גם את החומר האנושי תבעייתי ביותר הובנה להעלות משעמים אנושיים ופוליטיים. מאידך הולוול, או לפחות חוסר המאמץ להתמודד עם הבעיות הכרוכות בקליטת חומר אנושי מיוחד זה. אין כאן רק עניין פראגמטי אלא יש וסתעורר החשש להיעדר התייחסות, לאינדיפרנטיות למימד האנושי ולגורל יחודי ייחודי זה.

זאת ועוד: מסיבות פראגמטיות הורד מהפרק עניין העליה הסלקטיבית, זו שהיתה ביטוי וסמל לתפיסתו של היישוב את תדמיתו העצמית. מדובר פה בחיל-חלוצ, באורגאניזם החלוצי לפני תמכונה, שבתוקף מעמדו זה ראוי למלוא המיכתו של תמכונה שבראשו הוא צועד ושאת דגלו הוא נושא. העליה הסלקטיבית היא סמל לאליטה הקולטת אליטה, גם מפני שאותה אליטה עונה על נורמות חברתיות וערכיות מסוימות, וגם מפני שהיא לא רק מקבלת אלא גם תורמת.

אך יש כאן סימן לדבר חשוב יותר — להיפוך מסוים במערכת היחסים בין הגולה ליישוב. לא עוד היישוב הוא האמצעי והגולה המטרה, אלא היישוב הופך להיות מטרה בפני עצמה, כשהגולה אמצעי לביסוסו וקיומו. כותב יגאל עילם: „הגולה נתפסה כמי שמספקת את עתודות הכוח החלוצי ולא כמקום שבו בוערת הקרקע מתחת לרגלי היהודים“. את המצית ההשקפה הזאת ניתן למצוא בדברי בן-גוריון: „גאולת העם היא תהליך ממושך... וכל עוד לא נתגשמה הציונות, אנו מצווים לשירות ההגשמה — לשירות של ארץ-ישראל ולא להיפך. וארץ-ישראל וקוקה כיום לא למהגרים סתם אלא לחלוצים. והתבדל ביניהם פשוט — המהגר בא לקחת מהארץ והחלוצ בא לתת לארץ.“²⁹

ואילו המצב לאחר השואה יצר מצב חדש — לא עוד חלוצים, אלא „מהגרים“. היישוב הופך מנתמך לתומך, מגישה על כפיים לנושא על כפיים; וכנראה שלמצב עניינים זה קשה היה להתרגל. ממה נבע הקושי? הוא נבע מגישה „יישובצנטרית“, מגישה שמבחינתה היישוב הוא העיקר והמרכז; או מגישה מורכבת יותר, שאמנם ראתה את היישוב במרכז, אך מרכזיותו עיקרית ראית היישוב ככלי היחיד לפתרון מצוקתם של אלה שנותרו; והפיכתו של היישוב למדינה —

תנאי הכרחי לקיומם העם היהודי, שמבחינה מסוימת כולו בעצם שריד שואה. אין לי תשובה חד-משמעית על שאלות אלו, אך נראה לי כי הן ראויות לעיון מעמיק. בינתיים ממשיכות להגיע עוד ידיעות מאירופה, והרשם הנוצר מתוך ידיעות אלו הוא כי במערב-אירופה היהודים הולכים ומסתדרים במהירות רבה, וככל שהם מסתדרים מהר יותר וטוב יותר כך קטנים הסיכויים שירצו לעלות. באוקטובר 1945 חזר יוסף שפרינצק מביקור במערב-אירופה — והוא מדווח למסדרות מפלגתו.⁴⁰ על המצב בצרפת הוא אומר: „היהודים בפאריס שבעים מאות. יש להם תרבה כסף, יש לנו חברים [ש] יש להם הון גדול... כל היהודים שלא נחטפו ולא נשרפו היה להם טוב. הרווחתו בימי הגרמנים כסף רב. באחת הישיבות שתיו בפאריס אמרתי: יש לעצום את העיניים לשלוש שנים ולהכין מקווה גדול בארץ-ישראל — הוא ינקט“. והוא ממשיך: „בינתיים העניינים מסתדרים — האסימילאציה גוברת, המהגרות נשכחים. התיוניות שבאדם משכיחה את הקאטאסטרופה של אתמול“. על ביקורו בהולנד הוא אומר: „ההתבוללות היא בכל תוקפה ושמד צפוי לכל בית-ישראל; אולי לא שמד, אבל הסתגלות, מעבר לסדר-היום, דחיית היהדות. ואין תור יהודי שיעכב כפי שתיה קודם“. את המצב בצרפת תיאר גם דוד שאלתיאל: „צורת מקולקלת, הצרפתים מקולקלים — ואין ארץ יהודי יכול להתבולל יותר קל מאשר בצרפת. היהודי מרגיש מיד בסביבתו. יש שם ארבע מפלגות וכולם הם בטלנים. זה עניין לשבת, לחג — החיים אלה הם של פרנסה, של כסף, של משפחה. לעתים הנשמה מחפשת מקלט — משהו הולך לבית-הכנסת, משהו הולך למפלגה, ומשהו הולך לשיר, התקווה. זהו [המצב] בכל המפלגות. אף אחד לא לוקח את הדבר ברצינות. הוא אינו רוצה עבודה שחורה. כל אחד רוצה ששמו יופיע בעיתון. הוא מוכן לדבר בוויכוחים, גם אם הוא אינו יודע לדבר. אין דאגה למפלגה“.⁴¹

אולם, למרות הידיעות על החוסר האנושי הבעייתי ועל ההתבוללות במערב, החשיבות המיוחדת לשרידים אינה קטנה. ביטוי לכך אפשר למצוא בדבריו של שאול מאירוב (אביגור). בעקבות סקירת בן-ציון ישראלי אומר הוא: „מה אנחנו עושים כדי לחזק את תביעתנו הציונית?..... אין תוכנית אחרת אלא אירגון של אותם מאות אלפי יהודים העשויים בתנאים מסוימים להכריע את הכף. דבר טראגי הוא שאנו רואים כאוסף רק אותם, אבל זהו המצב. אם יצטרפו אליהם יהודי פולין, יהודים שיגיעו מרוסיה, יהודי רומניה ושרידי ארצות הבאלקאן, זה יכול להיות ריכוז גדול של אנשים אשר רצונם ונכונותם לעליה ממש יכולים להכריע את הכף. עליה זו היא קודם-כל עליית יהודים, אך היא גם ארגומנט פוליטי: במידה שנרכזו את היהודים האלה, נארגן אותם ונחדיר בהם רוח של עליה ונצליח להעלות מאות ואלפים, בה במידה אנו מקרבים את ההכרעה לטובתנו“.⁴²

כשמאירוב ואחרים מדברים על הצורך באירגון הפליטים ובחינוכם, הרי במישור זה מילאה החטיבה היהודית הלוחמת (תבריאדה) תפקיד נכבד. יהודה באואר כותב: „ברצוני להדגיש כאן עובדת-יסוד: שרידי השואה מצאו את הדרך אל ארץ-ישראל, ברמות שליחה באירופה, לפני שאלה מצאו את דרכם אל השרידים. כשלונה של ארץ-ישראל להגיע אל השרידים הפך לעובדה נפשית רעיונית

והברית בעלת השלכות חשובות מאוד בשנים שלאחר־מכן.⁴³ איני בא לבדוק בעיה זו בדיקה כוללת, אולם מתוך קביעתו של באואר נגזרת השאלה הבאה: האם ציפו כי בין אנשי החי"ל תיווצר מערכת יחסים כפי שנוצרה בפועל? בדיונים שנערכו בהגות הסוכנות לפני תום המלחמה לא עמד עניין זה כלל על סדר־היום; וכפי שנראה, לא השתנה המצב בהרכב, אם בכלל, אחרי המלחמה. מיד עם תום המלחמה שאל ד"ר ו. סנאטור: האם הוחלט כי החי"ל ישמש כחיל־כיבוש בגרמניה?⁴⁴ לו, לסנאטור, יש פקפוקים ביחס להחלטה זו. תשובת שרתוק לשאלה זו הייתה, כי החטיבה תשמש כחיל־כיבוש בתפקיד־ביניים, כשהמטרה היא החזרתה ארצה ושמירה על המשך קיומה. הן בשאלת סנאטור והן בתשובת שרתוק אין כל התייחסות לשארית הפליטה. רק ארבעה חודשים אחר־כך מדבר שפירא על קשר אפשרי כזה.⁴⁵ הוא מעיר כי מובנים הנימוקים להחזרת החי"ל ארצה, אך מאידך ניסא חשוב ביותר כי יישאר באירופה ויעזרו לשארית־הפליטה שם. יש לציין כי דברים אלה של שפירא לא נתקבלו בהסכמה. יוסף, למשל, טען כי עקרונית הוא מתנגד לאי החזרת החי"ל ארצה.

אולם עוד לפני ששפירא מפיר הערתו כבר מגיעים לפורומים של מפא"י ידיעות על קשרים שנקשרו בפועל בין החי"ל לשרידים. מדברים על כך בן־ציון ישראלי, דוד שאלתיאל ויוסף שפרינצק.

מספר ב"צ ישראלי: „הימצאותו של החי"ל בגרמניה ומציאות מחנות יהודים הנאבקים על עליה לארץ־ישראל — זה אולי השיא שהגענו אליו אחרי הפגישה עם יהודי איטליה. איש לא ירצה בהישארותם של יהודים אלה, אך בלי כוח שיחזק אותם ויהפוך את ציפיתם לעליה למח, ספק אם יצא משהו. לכן חשובה כלי־כך העובדה שהחי"ל נמצא בגרמניה. במחנות אלה צריכים היהודים להכין עצמם לארץ־ישראל, ללמוד עברית, לא רק לערוך אסיפות ולשלוח טלגרמות מחאה. אין ספק שגם על האדמת הטמאה הזאת יצליח החי"ל לסדר הכשרות. נראה לי שזהו התוכנית."⁴⁶ בהמשך דבריו הוא מתייחס לעוד שני עיקרים:

א) החי"ל הוא זה שבכוחו למנוע סחף ברצון היהודים לעליה; „מחר מתרחיים תתחיל אצלם אי־סבלנות גדולה; וישנה שאלה מי יקח על עצמו את העניין הזה. תושבני שזהו תפקידו העיקרי של החי"ל — בצד הדברים שצריך וניתן לעשות".

ב) יש צורך בגיוס כלל היישוב במידה שרוצים להעלות המונים (ישראלי שוב נוקב במספר מיליון): „כוחו של החי"ל לא יספיק לזה — כי לא מספיק לבוא למחנה לכמה ימים. דרושה פעולה מתמדת חינוכית־אירגונית. אמנם, מלבד החי"ל יעשו [זאת] גם הכוחות התלוציים שבחך היהודים האלה, אבל כל אלה אינם מספיקים בשביל התוכנית הגדולה של אירגון המיליון. נחוצים עוד אנשים, אנשים מהארץ. ואת הפעולה שהם יעשו שם צריך היישוב כאן ללחוץ ולחוש במלוא התחושה. היישוב צריך לצאת משיגרת חייו הטובים ולחיות על אותו הר־געש ששמו יציאת אירופה. זהו עניין של יצירת אחרת".

באותה ישיבה התייחס לעניין החי"ל גם אליעזר לבנשטיין (לבנה); ומתוך דבריו אפשר להבין, כי הקשר עם השרידים לא תוכנן מלכתחילה, אלא נוצר תוך

שארית הפליטה בדיוני הנהלת הסוכנות

כדי תשקות והלחימה באירופה בסוף המלחמה: „יש מה שאיפשר להמשיך את קיומו של החייל בגרמניה ובכל מקום באירופה. כל זמן שתימשך האגודלמוסיה תהיינה לחייל אפשרויות“.

על פעילות הבריגאדה מדבר, אם כי בהסתייגות־מה, גם יוסף שפרינצק — שמדווח על המצב בהולנד: „נעשית שם עבודה בנוער (ו)העושים העיקריים הם אנשי הבריגאדה. על הבריגאדה שלנו דיברו כבר כל־כך הרבה שמותר להתחיל לבקר. יש שכבה בבריגאדה שעושה הרבה בשטח היהודי — עוד מעט יכתבו ספר תורה. אך לא כל הבריגאדה אתם. לדעתי הקצונה אינה עושה כלום, מלבד אחד..... אם הבריגאדה תצא מהמקומות הללו, יהיה שם עצוב. החברים דואגים לקהילה, מקדישים זמן לילדים, מלמדים אותם שירי ארץ־ישראלי“.⁴⁷

באוקטובר 1945 נסע בן־גוריון לביקור במחנות־העקורים בגרמניה, ביקור שקשה להגזים בחשיבותו. אחרי ההחלטה שנפלה בממשלת בריטניה מגיע בן־גוריון למסקנה, כי אין כל טעם להמשיך במשא־ומתן עם הבריטים. להערכתו, כל התדיינות עמם היא בחזקת בזבוז־זמן מוחלט. יוסף הוא זה שמדווח למוסדות מפא”י על החלטה זו: ⁴⁸ „אני צריך למסור לכם, שיש ויכוח די קשה בלונדון בשתי שאלות: (א) האם בכלל כדאי להמשיך בשיחות עם הממשלה. אולי כדאי יותר להפסיק את השיחות עד שיודיעו על חיטול, הספר הלבן ונכונות לדבר אתנו על העתיד. חברים אחרים חושבים שכל עוד מדברים אתנו ויש אפשרות לדבר — צריך להמשיך בשיחות. ברור כשמש שבן־גוריון משוכנע שזה פשוט ביטול זמן, הם כבר החליטו לקיים את, הספר הלבן — יתנו לנו 1,500–2,000 רשיונות לחודש, אין להם סיונה לפתור את שאלתנו, הם שוכנעו שצריך להתחשב עם הערבים, ואם נסתפק בשיחות — עם זה גישאר; אין לנו דרך אלא להראות להם שתהיינה להם צרות — ולא יוכלו כל־כך קל לצאת מתמצוקת ולזרוק אותנו לכלבים כדי לא להרגיז את הערבים. משה [שרתוק] בא לידי אותה מסקנה — שאין להסתפק בשיחה — מוכרחים לתת להם, הם מוכרחים ללמוד שהיהודים יכו בחזרה, ויש להם עניין עם אנשים שלא יותירו על מאבקם“. ובהמשך אותו דיווח אומר יוסף: „בן־גוריון הודיע שלא ישתתף בשום דיון על איזה דבר שהוא הנוגע לשיחות עם הממשלה כל עוד הם לא ביטלו את, הספר הלבן, משה [שרתוק] אומר שכיוון שלא ביטלו אותו עד עכשיו פירוש הדבר שהם החליטו לקיים אותו — ואנחנו צריכים להניח שישנה החלטה נגדנו, כי עצם קיום, הספר הלבן, זוהי החלטה נגדנו“.

על הלך־רוחו של בן־גוריון אנו יכולים ללמוד מדיווח נוסף של יוסף.⁴⁹ על־פי אותו דיווח טוען בן־גוריון כי ידידיו, הן באנגליה והן בארה”ב, לא יילחמו את מלחמתנו, ואילו אנו לא יכולים להרשות לעצמנו לחכות. במידה וניתן לדברים להידחות — אנו אבודים. כאשר זו השקפתו הבסיסית, יוצא בן־גוריון לסיוור בשטח הכיבוש האמריקני בגרמניה. נסיעתו זו קשורה בודאי לסיטואציה שנוצרה לקראת סוף 1945. אולם, להערכתי, יש כאן גם מימד האוריינטאציה הפרו־אמריקנית של בן־גוריון, התפתחות הקודמת בהרבה לאירועיה השוטפים של 1945.

ב־19.10.45 מגיע בן־גוריון לפראנקפורט, ועוד באותו יום הוא נפגש עם הנגראל אירוונגהאוז, מפקד חיל הכיבוש האמריקני באירופה, ועם גנרל בדלי־סמית, ראש מטהו. הוא הציג לשניים שתי הצעות: (א) הענקת רשות־כניסה רשמית ליהודים שהסתגנו מפולין אל איוור הכיבוש האמריקני; (ב) לפנות איוור מסוים בגרמניה מתושביו הגרמנים, להתיר ליהודים לבוא במקומם, ובכך להבטיח מקלט ליהודים הגמלטים ממזרח־אירופה.

ב־25.10.45, ערב צאתו את גרמניה, ניסח בן־גוריון הצעותיו אלו בכתב ושלחן לשני הנגראלים על־פי בקשתם. בתזכירו ביקש כי תינתן ליהודים מידה מסוימת של ממשל־עצמי, ובמסווה של חיגור גופני ביקש לקיים שם אימונים טרום־צבאיים. את התזכיר ניסח בצורה האומרת שהיהודים כולם מאוחדים בתביעתם לעלות לארץ־ישראל.

כללית, הרושם שעורר ביקורו במחנות היה עצום. הוכחה לכך אפשר למצוא בעדות מייג'ר אירוונגה הוימונט, מפקד מחנה־העקורים בלאנדסברג. הוימונט היה אמנם יהודי, אך מבית מתבולל, ומעולם לא גילה עניין מיוחד במדיניות היידישית. ובכלל, עצם עובדת יהדותו היתה ידועה רק למעטים, כך שבהחלט אפשר לראותו כמשיקיף מהצד. במכתב לאשתו תיאר את הביקור במלים הבאות: „תמננה זכה לביקורו של בן־גוריון, ראש האירגון הציוני בארץ־ישראל. בעיני אנשי המחנה הוא אלוהים; יש רושם שהוא מטמל את כל תקוותיהם להגיע לארץ־ישראל. הוא בא ישר מאנגליה, שם נשאו־זנתן עם הממשלה הבריטית על תוספת היתרי־הגירה ליהודים לארץ־ישראל. ביקורו של בן־גוריון בא עלינו כהפתעה גמורה. לא קיבלתי הודעה על בואו בצינוורות־הצבא, אלא כשעה לאחר הגיעו. נודע לנו לראשונה על בואו בראותנו את האנשים זורמים לעבר הכביש המוליך למינכן. הם נשאו פרחים ותכינו בחפזון כרוזים ושלטים. המחנה כולו התחדר בקישושים מכל המינים. מעולם לא ראיתי גילוי־מרץ כאלה במחנה. אינו סבור שביקור הנשיא טרומן עשוי היה לעורר התרגשות רבה כל־כך.”³⁰

הדבר העיקרי אותו השיג בן־גוריון בביקורו בגרמניה היה הסכמת הנגראלים האמריקנים לתביעה, שלמעשה היתה תביעתו המרכזית, להרשות ליהודים ממזרח־אירופה להיכנס לאיוור הכיבוש האמריקני ולהעניק להם מעמד של עקורים. זו היתה התוצאה העיקרית של הביקור. תנועת הפליטים לעבר גרמניה, תנועה שנמשכה מאז תום המלחמה, הפכה למדיניות ברורה ומוגדרת.

החלטה זו של בן־גוריון היא ללא ספק תולדה מכרעת; אמנם סימנים ורצון להפוך את איוור הכיבוש האמריקני למרכז שיקלוט את העקורים אנו מוצאים גם קודם־לכן. המרכז הטבעי לקליטת העקורים היה באיטליה, שמגמליה ניתן היה להעפיל ארצה, אולם כבר באוגוסט 1945 מציין ב"צ ישראלי כי כמות היהודים שניתן לרכז באיטליה היא מוגבלת.³¹ הוא אומר: „חברים חרשים שלא מן הנמנע לרכז שם [באיטליה] 20,000 יהודים. יש יהודים במחנה אונג'רא — במחנות־ספער צבאיים. חלק נמצא בהכשרות שונות וחלק נמצא בתוך תחיל. אין לחשוב שיתנו להכניס לאיטליה למעלה מ־20–30 אלף. אין זה מתקבל על הדעת שהאנגלים

יהנו לנו לרכו מיספר גדול של יהודים באיטליה — עלימנת שיחכו שם לעליה לארץ".

ואילו על הפיכת העקורים היישובים בגרמניה ל"קבוצת-לחץ" שניתן להשפיע באמצעותה על האמריקנים דיבר דוד שאלתיאל²² עוד לפני בן-גוריון: "אנחנו התלטנו שהיותם של 110,000 פליטים בשטח האנגלו-אמריקני מהוות לחץ.²³ הצבא רוצה להיפטר מהם — וזה מהווה עובדה פוליטית שיכולה לעזור לשבירת הספר הלבן. אנחנו דורשים מכל השליחים שאנו שולחים לגרמניה שהם יארגנו את היהודים בקהילות ומניות..... ובשום פנים ואופן לא יוחזו. הלחץ עליהם גדול מאוד מטעם השלטונות הצבאיים הנותנים להם אותו האוכל שמקבלים הגרמנים".

עם שובו לארץ מדווח בן-גוריון הן למסדות מפלגתו והן להנהלת הסוכנות²⁴ בתחילה הוא עוסק בביקור בגרמניה (לא רק לנושא זה מוקדש דיווחו). הוא מעמיד — ובצורה הבוטה ביותר — את שאלת-היסוד שנשאלה ביחס לפליטים: האם הם אמצעי יעיל למטרות שלשמן גויסו? וכה אמר: "חפצתי לראות מה אפשר לעשות באירופה. הנחתי שלא מספיק שרק ארץ-ישראל תעמוד. גם ידעתי שיש באירופה ציבור אחד שלו יהיה משקל מיוחד בכל המערכת הזאת — בעד או נגד — זהו ציבור שארית-הפליטה בגרמניה. אמרו לנו שאם אנחנו לא ניתן להם מיד סרטיפיקטים — או שימותו או שהם אובדים לציונות: ישוכו לפולין. יסתגלו. נגמר אתם. עמדה בפני השאלה: היהודים האלה הם מעצור, מכשול לציונות או עזר?" תשובתו של בן-גוריון לשאלה זו, שלמענה נסע לגרמניה, היא חיובית. בכלל, הרושם של בן-גוריון מביקור זה — חיובי מרשמי אחרים. הוא אף נבדל מהם בנקודה מרכזית: להערכתו החלק הדומיננטי של הציבור בו דנים הוא ציוני גם מעבר לציונות שפירושה הפתרון הראשון והמיידי לבעיותיו כפליט: "מצאתי לתמהוני, קשה לתגיד לשמחתי, כי יש שם גילויים של שחיתות, אבל פחות שחיתות מאשר היא מוכרחת להיות בתנאים כאלה; מצאתי שוואנשים בכל-זאת בריאים, קודם-כל במובן הפיזי, גם במובן רוחני. הרוב [ביניהם] יהודים יקרים, ציונים יקרים — עם אינסטינקטים ציוניים עמוקים, עם נכונות לעבור מחדש את כל הצרות האלה — אם זה נחוץ לציונות — עם להט לאחדות, להט להצלת עם-ישראל. איני חושב שכל אחד שדיברתי אתו דיבר תמיד בדיוק בשם כולם, אבל כאשר חברים אמרו לי זאת — אמרו את האמת שבלבם. אמרתי: איני יודע אם תהיה הצהרה או לא תהיה הצהרה — יהיו 100,000 רשיונות או לא יהיו — ייתכן שישליכו לנו איזו עצם, אך יש, ספר לבן. האם אתם בוחרים שאנחנו ניכנע (ו)בלבד שאתם תוכלו לעלות או לא? אמרו: נחכה, יעבור עלינו עוד הפעם מה שעבר עלינו, אם זה נחוץ לציונות. זו לא תהיה אמירה סתם. אנשים אלה עברו את שלב המליצות. הם אמנם לא הביעו דעת-כולם. יש כאלה הרוצים ללכת לכל מקום — הלכו לאמריקה וארגנטינה — איני יודע לאן בעולם, [אך] לא מצאתי ציבור ציוני כזה כמו שמצאתי במינכן וסביבתה, וראיתי שזה יכול להיות גורם כביר במלחמתנו הפוליטית ולמרות זה שהם תולכים קרועים ובלואים..... אצל הרוב יש נאמנות שעמדו במבחנים כאלה — הלוואי ששום יהודי בעולם לא יעבור עוד מבחנים כאלה".

תיאור זה של בן-גוריון לא רק שהוא שונה מתיאורים אחרים אותם הבאנו, אלא שזנא אף שונה ממסקנות חוקרים שונים. למשל, יהודה באואר כותב: „התנהגות הציונית חששה פן ההמונים והולכים ומתרכזים במחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה יחפשו דרך להגיע לארצות שונות שמעבר לים ולא יחכו עד לפתיחת שערי ארץ-ישראל בפניהם. הגרעין של אלה שגמרו בדעתם להגיע לארץ-ישראל היה אמנם גדול למדי; אך היהודים, שגרעין זה תולידם למחנות העקורים, סבלו רבות, ולו היו ארצות המערב העשירות פתוחות בפניהם, ייתכן מאוד שחלק גדול מהם היה הולך לשם. זו היתה דעתם של רבים וטובים. זו היתה דעתו של שליח ארצישראלי כמו חיים יחיל, ראש קבוצות הסעד שגשלו למחנות העקורים בנובמבר 1945, זו גם דעתו של יהודי אמריקני כמו מייציר אברהם היימן שבסוף 1947 טען כי, תופעתה של המדינה היהודית לא תשפיעה, לדעתו, במידה ניכרת על ה'דראנג נאך אמריקה', אוקר כי לו ניתנו הזדמנויות שוות ללכת לארץ-ישראל או לארה"ב, היו 50% מצטרפים אל תגלות הדוויה באמריקה. אם זה המצב אחרי החלטת א"ם בנובמבר 1947, קל-יחומר בשנים 1945–1946, כאשר המדינה היתה חלום רחוק“.²³

כאן נשאלת שאלה: מה מקור הפער בין תמונת-המצב אותה צייר בן-גוריון לבין התמונה אותה מתאר באואר ושאותה ראינו גם מתוך עדויות בנות הזמן? ברי לי שה, וקנ' לא היה מאלה שיפו תמונות ופירסמו מציאות רק מפני שהדבר היה נוח להם מסיבות פראגמטיות או אידיאולוגיות. ואלם אנסה להעלות שתי השערות אחרות שאפשר ויטבירן, לפחות חלקית, את הפער (אני מציין במפורש, כי השערותי הן פרי אינטואיציה — ולא תוצאת בדיקה כלשהי). ואלה התשערות: בן-גוריון בא מגרמניה כשבאמתחתו תוכנית פוליטית שאף כי לא היתה חדשה לגמרי, תרי כתוכנית-פוליטית מגובשת היתה הן חדשנית והן מפתיעה. על-מנת לשכנע את חבריו הן בחשיבות העקורים למערכה המדינית אותה ניהלת הציונות, והן בצורך לטפחם ולהשקיע בהם, אפשר שהיה צורך בשינוי דגשים ובהעמדת הדברים בצורה כזו שאמנם תשכנע.

ומכאן חזרה לדברי בן-גוריון ולתוכניתו. הנקודה המרכזית מבחינתו היתה להמשיך ולהביא יהודים לאיזור הכיבוש האמריקני: „מצאתי שבכל מקום המחנות גדלים והולכים ומתווספים יהודים מפולין, וילדים יש רק לאלה שבאו עכשיו מפולין. ראיתי עניין זה, כבר ראו זאת אחרים לפני, כל אחד רואה את הדברים. כאשר אני ראיתי זאת בפעם הראשונה, ראיתי ב זאת פתח הצלה ליהודי פולין, וכמו-כן לשאר הארצות, להביא אותם הנה. מוטב לארץ-ישראל — אך מחוץ לארץ-ישראל זהו המקום הטוב ביותר“.

בן-גוריון מתאר את אפשרות ריכוז היהודים בגרמניה כאפשרות שלא שיערה: „ראיתי שזה כוח ציוני, ראיתי דבר שלא פיללת, אפשרות הצלה ליהודים של מזרח-אירופה — אם נצליח להעביר אותם קודם-כל שמה“.²⁴ ולמטרה זו נפגש עם גנרל בדליסמית, ראש מטהו של איונתאור. בפגישה הגיש רשימה ובה שבע תביעות, שרובן מתייחסות לריכוז היהודים באחד מחבלי גרמניה, שייעד למטרה זו ולמטרה זו בלבד. רק לקראת סוף הפגישה העלה, וכאילו דרך אנב

נוסח, "עיקר שכתתי", את העניין המרכזי — עניין כניסת העקורים מפולין לגרמניה, כשגמרתי את הדברים האלה אמרתי: יש עוד דבר אחד, שאני פוקפקתי אם לספר לך, אבל הגעתי למסקנה שיהיה זה לא הוגן אם לא אספר, וזה שהיהודים שהיו במחנות וחזרו לפולין שבים עתה למחנות ולו בגפם. אמר הוא: אני יודע זאת ואנחנו חייבים להציל יהודים אלה".

בתמשך הוא מסביר מדוע יש לרכז את היהודים דווקא בגרמניה: „לא תחיה סכנת פוגרומים, יסתדרו, יהיה מי שידאג להם, לפרנסתם, מי שירצה לעבוד — יעבוד. זו היא מין תכשרת ציונית-חלוצית בתנאים הכי אידיאליים בעולם, שלא יכולים להיות בשום ארץ אחרת... זהו גם גורם ציוני-פוליטי ממדרגת ראשונה. האמריקנים יודעים כי לא יוכלו להישאר כל חיייהם במינכן; מקום אחד לשם יוכלו ללכת זוהי ארץ ישראל; וזה יהיה לחץ אמריקני; ילחצו ויתנו להם ללכת".

הסיכוי לרכז את היהודים מקורו בעוד גורם — המצב ההולכי ומחמיר בפולין: „אתם ודאי יודעים מהו המצב בפולין: פוגרום מתמיד, פוגרום בתוך פוגרום, הצבא הרוסי משתולל בפולין כאשר לא יאמן: שודדים, אונסים, גוזלים, חורגים, וזה בפולין שהיא תחת שלטון הקומוניסטים; פוגרום קתמיר. אבל בתוך הפוגרום הזה יש פוגרום נגד השארית הקטנה היהודית. היהודים בורחים מהמקומות הקטנים למקומות הגדולים. ראיתי שיש כאן אפשרות של הצלה, בייחוד לאחר שהשלטונות הגויים אומרים שהם מקבלים את זאת. לאחר שנסעתי נודע לי שהם צריכים לקבל שני מיליונים נוספים באזור האמריקני — גרמנים, פולנים ואחרים. אפשר להתכנס לשם עד אחד במאוס [1946] את כל היהודים שבמזרח-אירופה אם רק אפשר להוציא אותם. הבריגאדה נרתמה עכשיו לעניין זה, אבל זהו לא רק מקום-הצלה, וזהו לאבזראטורית ציונית, של חינוך עברי לציונות, לאחדות, לתלוציות; זהו המקום".

על אייזנהאור, עמו נפגש בסוף סיורו במחנות, אומר בן-גוריון: „אצלו מקובל שיהודים אלה בכל-אופן צריכים ללכת לארץ-ישראל. ראיתי לפני אדם נעלה במובן הכי טוב של המלה, אבל אחר-כך ראיתי שלא נחרצה אפילו תרבה אצילות רוחנית למען היות ברעה זר". עם אייזנהאור דיבר בן-גוריון בעיקר על הצורך לפנות איזור שלם מהושביו הגרמנים על-מנת להפכו לאיזור יהודי. על תוכנית זו, שכידיע לא יצאה לפועל, הוא מדבר כעל דבר מובן מאליה: „מה זה בשבילם החזקת 40—50—100 אלף יהודים לעומת מה שהם עושים. בידו לתת פקודה לגרש מרחוב שלם את כל הגרמנים, כדי שהעקורים ייכנסו. זהו עניין של יושר: הם הרגו, תססו, גזלו, את האנשים האלה — הם אחראים לסידורם".

בסיכום דבריו מדבר בן-גוריון על שלושת הכוחות „שיעמדו לנו במערכת" — ארץ-ישראל, אמריקה ומחנות. בדבריו על המחנות הוא מסכם את רעיונו: „ראשית לגרמניה — לרכז את כל היהודים מאירופה, ממזרח-אירופה — מה שרק אפשרי: פולין, צ'כיה, רומניה, הונגריה, באיזור האמריקני; לשלוח מדריכים לארצות אירופה... בשביל לחזק את הרוחות".

מתוך דבריו של בן-גוריון, מעבר למשפטים ספציפיים ורעיונות מוכושרים, אנו

השים כי מבחינתו הפעולה העיקרית היא שילוב שני גורמים: היישוב בארץ ושאריית הפליטה, כשהיישוב בארץ הוא הכוח המניע ושאריית הפליטה היא הכוח המונע. במקום אחד הוא אומר: „באירופה ובארץ-ישראל העניין תלוי קודם-כל בנו. לשם כך עלינו לדעת היטב מה עלינו לעשות, ולדון מה עלינו לעשות מתוך ראיית המציאות של היום ולא המציאות שאנחנו התחנכנו בה. מציאות זו אינה קיימת. נצטרך לעקור מתוכה תרבה מושגים, לקנות הרבה מושגים חדשים. הקנינו לשם היהודי ולציונות הרבה מושגים. לא היה מושג כוח, חלוצ. המושג הזה לא היה. הצגנו אותו מתוך המציאות הארצישראלית. כמשך הזמן גיבשנו את זאת לאידיאה ותבאנו את זאת לגולה. יש הרבה דברים שאנחנו מוכרחים בארץ לגבש ולקיים, ולהביא אותם לגולה“. ובמקום אחר אומר הוא: „מה שעשינו בארץ אנחנו מוכרחים לעשות בכל ארץ בגולה“.

מקרה מעניין וסימפטומאטי אותו מביא בן-גוריון הוא המקרה שאירע לפליטי ברגן-בלזן. כשהגיע לשם ביקשו ממנו „לפסוק הלכת בסוגיה הבאה“: ניתן היה להעביר 50 ילדים מהמחנה לאנגליה. העברה זו מקורה ביוזמת שני מנהיגי המחנה יוס'לה רוזנפוט ווישניאק. הם יזמו זאת משום שהתנגדו לריכוזים יהודיים בהם ראו „גזירה של גטו“. אך דעתם השתנתה מאחר ו„לאט-לאט הבינו שצריך להיות מחנה רק יהודי“. מאחר שהם היו היוזמים — רצו שבן-גוריון יכריע בתחילה סירב, בטענה כי המנהיגות המקומית, המכירה היטב את תנאי המקום, צריכה להחליט. אולם, „בכל זאת לפני לבתי שאלתי: רבותי, עכשיו יהיה חורף, סיפרתם שאין געליים, אין חלב, אין דירות מוסקות, איך הילדים יעמדו? אני מבין מבחינה ציונית מדוע יהודי צריך להישאר במחנה, אבל ילדים אלה מה פשע? הוא ענה לי: יהיה חלב בשביל הילדים, לבו אולי לא יהיה די אוכל — לילדים יהיה אוכל. לילדים יהיה חם. ואני יכול להיות בטוח: אם יוס'לה רוזנפוט אמר זאת — כן יהיה. הוא ידאג שהם יאכלו במידה מספקת, שיהיה להם חלב ויהיה להם חם. כל המחנה יעשה אשר יוס'לה זה יאמר להם“.

דברים אלה הספיקו כדי שבן-גוריון „ישתכנע“; והוא החל לפעול במרץ רב נגד כל משלוחי הילדים — לא רק נגד המשלוח הספציפי מברגן-בלזן. בהמשך דבריו הוא מספר, כי אמר לזרח ורהפטיג מ„המזרחי“ (ורחפטיג היה איש „הפועל-המזרחי“), שתנועתו עסקה במשלוח ילדים לצרפת, כי הוא עוסק בפעילות אנטי-יהודית ואנטי-ציונית. כן סיפר כיצד יצא לאנגליה על-מנת לשכנע את אלה שעסקו בהעברת הילדים מברגן-בלזן לאנגליה, לחדול מפעילותם, כי „בשביל ממשלת אנגליה היום מוטב שיהיו יותר יהודים באנגליה — מאשר יהודים בארץ-ישראל“. כיצד הוכרע הוויכוח אין בן-גוריון יודע, אולם „הדיעה האחרונה שהיתה לי, שהודיעו שעומדים להוציא עוד ילדים ואנשי המחנה התנפלו על המשרד והשמידו את כל הניירות של הילדים. אותי ביקשו: למען השם, תראה שלא תהיה עוד הוצאת ילדים“.

סיפור זה מדגים ומדגיש את סולם העדיפויות הברור של בן-גוריון, אך גם גותן ביטוי לעמדה האיתנה של הפליטים, כשעמדה השאלה מה עדיף — הצלת בודדים או רתימתם למאבק הקולקטיבי — העדיף בן-גוריון קטיגוריות את

האלטרנטיבה השניה, גם כשהשאלה לא נשאלה כשאלה אבסטרקטית אלא כשאלה קונקרטית שדנה בנוהל ילדים.

כפי שצוין קודם, דיווח בן-גוריון גם להנהלת הסוכנות; ובגלל חשיבות הנושא מצאתי לנכון להביא גם עיקרי דיווחו להנהלה.¹³ גם בדיווחו להנהלת הסוכנות הוא מציין כי נסע לאירופה על-מנת לברר באיזו מידה, מבחינתה של התנועה הציונית, היהודים שם הם „מכשול או עזר“; וזאת עשה לאחר שהתאכזב מסכנות ה„לייבור“. „ראיתי שעובר שבוע אחרי שבוע, והספר תלבך קיים“. עוד נימק לנסיעתו, המובא רק בדיווח להנהלה הוא, כי עת סירבו לקבל מהבריטים 1,500 רשיונות לחודש (בסוף אוגוסט) קיבל מטר מכתבים מיצחק גרינבוים, בהם הוא טען כי אותם יהודים שהם הכוח היחיד שנותר, יסתלקו לפולין במידה שלא יינתן להם לעלות; ולכן נסע כדי לבדוק נקודה זו. המסקנה בעניין זה, כפי שהביאה להנהלת הסוכנות, אינה שונה מהמסקנה אותה הציג בפני מזכירות מפא"י: „כשדיברתי עם האנשים במחנות ושאלתי אותם אם יהיה צורך פוליטי לדהות קבלת הסרטיפיקאטים, האם יתרצמו עלינו, אמרו: נזרוק את הסרטיפיקאטים אם יתנו לך אותם, אם נחשוב שיש צורך לזרוק“. ולהנהלה הוא אמר דברים נוספים, ברוח שונה: רוב השרידים מגורשים ואדישים, חלק קטן מרשחת, וחלק קטן — מטובי היתדות. הרוב הגדול הם ציונים, אך ציונותם אינה אידיאולוגיה מגובשת, אלא תוצאה של מה שעבר עליהם. במקום אחר הוא מציין כי ישנם בין השרידים כאלה הגונבים מזון ומזכרים אותו בשוק השחור לגרמנים.

ההיתר שניתן בנוגע למעבר יהודים מפולין לגרמניה נתפס על-ידו כעניין המרכזי גם כאן. הוא מסביר מדוע עניין זה הוא חשוב כל-כך בעיניו: „אפשר להביא לשם (לאיזור האמריקני) את כל יהודי פולין וצ'כוסלובקיה. שם יהיו התנאים החומריים הכי טובים באירופה, תהיה אפשרות ללמוד מלאכות, הקלאות; יהיו להם ספרים. לפני שעזבתי האיזור הגיעה אלי ידיעה כי הוחלט להכניס עד 1.3.46 עוד שני מיליון פליטים לאיזור האמריקני. ב"1.3.46] ייסגרו הגבולות. רוסקינד [יצעו של אייזנהאור לענייני עקורים] הציע זאת לחברינו. אמרתי לחברים המטפלים בדבר שלא יחכו לנס; [ש]יכניסו אותם מהר. מלבד זאת, בשביל אמריקה זה יהיה הנימוק הכי טוב להעלאתם לארץ-ישראל — אפשר להביא לשם את כל היהודים מאירופה, מכל מקום, ללא הפרעה..... כשאני הייתי שם אמרו לי שבכל יום באים 200 איש..... אילו היינו מספיקים לרכז רבע מיליון יהודים באיזור האמריקני, זה היה מגביר את הלחץ האמריקני, וזה לא מפני שהם אינם רוצים להחזיק אותם מבחינה כלכלית..... הם אינם רואים עתיד לאנשים אלה אלא בארץ-ישראל..... נתתי הוראות לכל המטפלים בדבר, להרביץ לאיזור זה כמה שאפשר יותר..... זה קודם כל יציל את היהודים. זה יהווה גם גורם פוליטי“.

וכאן שתי הערות: א. בדבריו לפני הנהלת הסוכנות מסביר בן-גוריון מה שלא הסביר במזכירות מפא"י — כי ת"1.3.46 הוא תאריך שנקבע על-ידי האמריקנים ולא על-ידו; ב. נראה לי שמסקנתו כי האמריקנים אינם רואים עתיד לאנשים אלה אלא בארץ-ישראל מתבסס בעיקר על שיחתו עם בדל-סמית, שאמר לו כי הוא סבור שאנשים אלה אין להם מקום אלא בארץ-ישראל.

עוד מדגיש בן-גוריון כי יש לרכז את היהודים במקום אחד לא רק כאמצעי לחץ פוליטי, אלא מאחר וכך יהיה קל יותר לחנכם: „עניין ההדרכה הציונית של המחנות תאלה זה גורם ממדרגת ראשונה. הבחורים שלנו יודעים את זה; אנשי המקום מבינים זאת“.

ביקור בן-גוריון בגרמניה נערך בסוף אוקטובר, ואילו שני הדיווחים על הביקורים נמסרו תודע אחר-כך, בסוף נובמבר. במשך תקופת זו אירעו מיספר אירועים: ב-13.11.45 הודיע שר-החץ בורין על הקמת ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית; והיתה זו הודעתה הרשמית הראשונה של הממשלה טאו עלתה לשלטון. בנאומו הפריד בוין בין בעיית הפליטים לבין בעיית ארץ-ישראל. לטענתו הבעיה היהודית תחלה עם עליית היטלר לשלטון, ונפתרה עם נפילתו; ולכן הפתרון צריך להיות חזרת היהודים לארצותיהם באירופה. „אין אנו יכולים לקבל את ההשקפה“, אמר, „שהיהודים יגורשו מאירופה ולא יחיו עוד בארצות אלו ללא אפליה ולא יתנו מחילם ומכישוריהם לבניין אירופה משגשגת“. עם זאת חזר בוין ותצהיר כי הודעת הממשלה לסוכנות מת-25.8.45 בקשר למתן 1,500 רשיונות-עליה לחודש, בעינה עומדת. לראשי התנועה הציונית נודע על „הודעת בורין“ עוד לפני פירסומה הרשמי בפארלאמנט. ביום בו נמסרה ההצהרה נקראו בן-גוריון ושרתוק למשרד-המושב ושר-המושב העביר להם נוסח ההודעה.⁴⁷

הנקודות אותן העלה בוין בנאומו לא היו חדשות, אם כי היתה זו הפעם הראשונה שהועלו בפומבי. ב-5.10.45 כתב אטלי לנשיא טרומן, כי אחרי עיון מדקדק הגיעה ממשלת תודי-מלכותו למסקנה, כי בין שתי הבעיות — בעיית ארץ-ישראל ובעיית הפליטים — אין קשר. ב-19.10.45 הציגו הבריטים לאמריקנים להקים ועדת-חקירה משותפת נוסח ועדת פיל מ-1937, ועדה שאמורה היתה להשיג גושפנקה אמריקנית לקיווי-הסדר של המדיניות הבריטית. ההצעה הבריטית ביקשה לברוק במיוחד את מצב יהודי אירופה, כדי לברר כמה יהודים אפשר להחזיר לארצות מוצאם, וכדי לחקור אפשרויות הגירה הן לארץ-ישראל והן לארצות אחרות. הבריטים הועידו לארץ-ישראל מקום נחות למדי בתוכנית העבודה של הוועדה, ותקוותם זו חוזקה כשחקר ת-Chatham House (מכון רשמי-למחצה ליתסים בינלאומיים) קבע שיהודים רבים יעזבו את ארץ-ישראל על-מנת לשוב לארצות מוצאם באירופה. טרומן לא קיבל עמדות אלו, ורצה להועיד לקשר בין שתי הבעיות מקום מרכזי. נקודה זו לובנה בראשית נובמבר 1945, כאשר ביקר אטלי בארה"ב.⁴⁸

מכל מקום, ללא הגומה ניתן לקבוע כי קשה ביותר להפריז בחשיבותה ובמשמעותה של נקודה זו. קיומו או היעדרו של קשר בין בעיית הפליטים ובעיית ארץ-ישראל היא אולי הנקודה שעליה אמור לקום או ליפול הדבר; ולא רק מנקודת-המבט בה אנו עוסקים.

כיצד קיבלה הנהלת היישוב את „הודעת בוין“? למרות תחושת האכזבה הקשה מממשלת הלייבור, לא ציפו לנאום כה נוקשה וברוטאלי. ביום בו נישא הנאום נפגשה משלחת היישוב עם ממלא-מקום הנציב העליון, שמסר לדיעתם את עיקרי הנאום.⁴⁹ לפני צאת המשלחת התגלה בהנהלת הסוכנות דיון ובו הועלו

מיספר שאלות, שלאור דברי בוין אפשר להגדירן כאופטימיות מאוד.⁴⁶ למשל: הרב פישמן טען כי במידה שבוין יציע 50,000 רשיונות-עליה הרי זהו כאילו ביטול „הספר הלבן“; ואריה שנקר (נשיא התאחדות בעלי התעשייה) שאל מה צריכה להיות העמדה במידה שיוצעו 35,000 רשיונות-עליה.

לפיכך קל להבין את התחושה הקשה והנועזת שליוותה את דיוני הנהלת הסוכנות, שהתכנסה למחרת התודעה.⁴⁷ את הדיון פתח יוסף, שמתח ביקורת קטלנית על ההצעה. מדובר פה בחיסול מוחלט של הציונות ובחיסול הצהרת באלפור. מבהיגו של בוין אין עם יהודי אלא קהילה יהודית, ואין עתיד העם היהודי אלא עתיד היהודים הנמצאים עתה בארץ-ישראל ובעיות צדקה ליהודי אירופה הנוקשים לעזרה (שתי הבעיות הן בעיות נפרדות). יש כאן כפירה בזכותו של העם היהודי לחיים לאומיים ויש נסיון ברור להפוך את היישוב לעוד עדה יהודית, כמו העדה היהודית באנגליה ובכל ארץ אחרת. בתחום אחר, פראגמאטי יותר, מדובר בהשארה „הספר הלבן“ בתוקפו, כשאפילו קבלת 1,500 הרשיונות מותנית בהסכמה ערבית.

הבעיות העיקריות שהטרידו את חברי הנהלה היו: (א) כיצד לפעול לנוכח הטריז אותו ביקש בוין לתקוע בין יהודים לציונים; (ב) כיצד למנוע תגובה שעלולה לפגוע במפעל הציוני. בעניין זה אומר משה שפירא, כי אסור להופיע כמואשים בפני העם היהודי, מאחר ואז יגיע למסקנה כי אין תקווה לציונות, והיהודים יחפשו מקום להסתדר — בפולין, קנדה או אוגאנדה. הציונות נאכזת על עצם קיומה ואסור שמלחמה זו תתנהל תוך גילויי דסייזם; (ג) העמדה האמריקנית. החשש היה שהוועדה ומסקנותיה יגרסו לכך שהמדיניות הבריטית תקבל גושפנקת אמריקנית. שמוראק שואל מדוע טרומן מסכים לוועדה ובכל-זאת תובע 100,000? הוא מקווה שהוועדה תגיע למסקנה זו, אך אינו מאמין בכך. משה קליינבוים (סנה) אמר כי הפסדנו את המלחמה הן נגד ממשלת הוד-מלכותו הן נגד ממשלת ארה"ב; ומה שנותר הוא לחילחם על דעת-הקהל. אך עניין זה אינו קל ופשוט, כי זהו נסיון לרכוש את דעת-הקהל במאבק נגד ממשלתו. הארי סאקר מבריטניה הגיה כי ממשלת ארה"ב הסכימה לניסוח סמכויות הוועדה ולכן „נאום בוין אינו משקף רק את הפילוסופיה של בוין — כי גם ממשלת ארה"ב הסכימה לניסוח זה“.

גם בן-גוריון בשני דיווחיו, שנמסרו כשבוע לאחר-מכן, לא התעלם מנאום בוין; ולפחות בשתי נקודות התייחס אליו — פעם בעקיפין ופעם במישרין. הנקודה הראשונה היא עקיפה. בן-גוריון ראה ביישוב, בפליטים ובארה"ב את שלושת הכוחות שיניעו את המדיניות הציונית ורצה לקשרם. דו"ח האריסון יצר את הקשר הראשוני, ביקור בן-גוריון בגרמניה הוא תחוליה השנייה, וההודעה על הקמת ועדת-חקירה אנגלו-אמריקנית היא תחוליה השלישית. ראינו שלא רק חבריטים, אלא גם הנהלת הסוכנות, ביקשו לראות בוועדה כלי לרתימת ארה"ב למדיניות הבריטית; אולם האם תסריט הפוך הוא בלתי-אפשרי? אליבא דבן-גוריון, הפליטים שילכו ויתרכזו בגרמניה ילחצו על מפקדת צבא הכיבוש האמריקני, ולחץ זה יביא את הבעיה למודעות הממשל האמריקני והציבור שם. יש לציין

כי לאור מה שאירע בין מאי לנובמבר 1945 תסריט זה רחוק מלהיות דמיוני, ויש גוריון, הפליטים שיוכלו ויתרכזו בגרמניה ילחצו על מפקדת צבא הכיבוש האמריקני, גוראל בדליסמית, אמר לו שלהערכתו ארץ-ישראל היא המקום הטבעי לקליטת העקורים.

זאת ועוד: עליפי כתב-המינוי שקיבלה, אמורת הוועדה, „לאמוד את מיספרם של אלה המבקשים או המוכרחים, בגלל מצבם, להגר לארץ-ישראל או לארצות מחוץ לאירופה. ריכוז היהודים באיזור אחד יקל על פעילויות כמו הדרכת, חינוך ותכשרת חקלאית; ונראה לי כי לפחות חלק ממה שמסתתר מאחורי מושגים אלה, אינו רק חינוך והדרכת במובן המקובל, אלא יצירת רושם, גם כלפי חוץ, שמדובר בציבור מאוחד אשר כולו, או לפחות רובו הגדול, שואף לארץ-ישראל ולארץ-ישראל בלבד. סביר שמטרה זו היתה קלה להשגה במידה שבן-גוריון היה מצליח לשכנע בדבר הצורך לרוקן איזור שלם מתושביו הגרמנים — כדי להפכו לשטח הריכוז היהודי. כך שמבחינתו של בן-גוריון, שעוד לפני הצהרת בוויין התייחס מכל שיגור-שיח עם הבריטים, עשויה היתה הוועדה להיות הכלי שייצור קשר מדיני מחייב ומשמעותי בין שלושת הרכיבים אותם ציינו. מקימי הוועדה התכוונו להשיג נושפנקא לקללה, אולם בפועל עשוי להיווצר מצב שבו כלי שנוצר על-מנת לקלל — ימצא מברך; וזה מה שאמנם אירע.

הערות

1. דיוני הנהלת הסוכנות היהודית (להלן: הנהס"י), 6.5.45.
2. נראה לי כי גרינבוים מסתמך פה על דיווחו של שרתוק מאותה ישיבה. בדיווח אמר שרתוק שלפי ידיעת מזיגבה מוכנה ממשלת שווייץ להחזיר למספר חוזרים ניכר להיכנס לשטח, בתנאי שאחריכך יועברו לארץ-ישראל.
3. יהודה באואר, דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית, ספרית פועלים, מרחביה תשכ"ו, עמ' 82 (להלן: באואר, דיפלומטיה ומחתרת).
4. אבא אבן, „שואה וגאולה“, מתוך: נאיר וייסנל ויואל כרמאל (עורכים), חיים ויצמן ילקוט פרקי חיים, הספריה הציונית, ירושלים תשכ"ב, ע"פ 324—325.
5. הנהס"י, 21.5.45.
6. הנהס"י, 17.5.45.
7. הנהס"י, 21.5.45.
8. הנהס"י, 17.6.45.
9. הנהס"י, 16.7.45.
10. ידיעות אלו מסר להנהלה משה שפירא, ראש מחלקת העליה, שקיבלן מאיש ועד ההצלה וגיה סימנץ (זאב חרדי) שסייר בבאלקאן.
11. מתוך דיוני מזכירות מפא"י (להלן: מזכירות מפא"י), 15.5.45.
12. בראשית דבריו מסר דובקין כי אין אפשרות רשמית לשלוח שליחים למערב-אירופה; אך למרות זה הגישו רות קליגר דוד שאלתיאל לצרפת; ושני שליחים — ביניהם יעקב טשרנוביץ (צור) — הגישו ליוון.

שארית הפליטה בריוני הנהלת הסוכנות

13. הנהסר"י, 18.9.45.
14. מרכז מפא"י, 27.9.45.
15. באואר, דיפלומטיה ומנהלית, ע"פ 80—81.
16. מרכז מפא"י, 27.9.45.
17. הנהסר"י, 18.9.45.
18. באואר, דיפלומטיה ומנהלית, עמ' 85.
19. מזכירות מפא"י, 10.8.45.
20. דוד בן-גוריון, פטרינת ישראל המעחדשת, עמ' עובד תשכ"ט, עמ' 67.
21. הנהסר"י, 18.9.45.
22. הנהסר"י, 23.9.45.
23. הנהסר"י, 30.9.45.
24. כפי שנראה אחר-כך, עניין 1,500 רשיונות-העליה הוצע לסוכנות עוד באוגוסט.
25. דיוני הוועדה הפוליטית של מפא"י (להלן: ועדה פוליטית), 25.9.45.
26. ברל לוקר (1887—1972), נציג מפא"י בהנהלת הסוכנות היהודית בלונדון. בשנים 1948—1956 שימש כיושב-ראש הנהלת הסוכנות.
27. את המיסטבים הציג ברנארד ג'וזף בפני הוועדה הפוליטית, 25.9.45.
28. הנהסר"י, 18.9.45.
29. ברנארד ג'וזף לתהסר"י, 28.10.45.
30. מרכז מפא"י, 23.10.45.
31. מזכירות מפא"י, 11.9.45.
32. לשכת מפא"י, 9.9.95.
33. מזכירות מפא"י, 11.9.45.
34. לשכת מפא"י, 9.9.45.
35. מרכז מפא"י, 14.8.45.
36. מזכירות מפא"י, 10.8.45.
37. מרכז מפא"י, 4.9.45.
38. סה יש להעיר כי שאלת הקליטה בכלל היתה שאלה רגילה מאוד; והיה חשש שבאמצעות גיטוק זה תגונה הסוכנות על-ידי הממשלה הבריטית. באחת מישיבות הנהלת הסוכנות היהודית (21.10.45) מדווח שפירא על 1,600 עולים, להם מחכה הסוכנות, ושואל אם כדאי לבקש מהבריטים שיפתחו את מנה עתלית, לכמה ימים, לצורך קליטתם. ענה לו ג'וזף, שאמר כי בשום פנים ואופן אין לבקש זאת. בקשה כזאת תהיה קלף ביד השלטונות, שיטענו כי אין היישוב מסוגל לקלוט עולים.
39. ינאל עילם, טבוא להיפטוריה ציונית אחית, הצי' ליוני-אפטיין, רסת"גן תשליג, עמ' 117.
40. מרכז מפא"י, 23.10.45.
41. מזכירות מפא"י, 11.9.45.
42. מזכירות מפא"י, 10.8.45.
43. יהודה באואר, "השואה ומאבקו של היישוב בגורמים להקמת המדינה", מתוך: שואה ותקומה, הוצ' יד-ושה, תשליד, עמ' 71.
44. הנהסר"י, 17.5.45.
45. הנהסר"י, 18.9.45.
46. מזכירות מפא"י, 10.8.45.
47. מרכז מפא"י, 23.10.45.
48. מזכירות מפא"י ביושבה טועדה פוליטית, 11.10.45.
49. הנהסר"י, 28.10.45.
50. יהודה באואר, הבריחה, הוצ' מורשת, תליאביב תשליד, ע"פ 96—97 (להלן: באואר, הבריחה).

יחידים וייד

51. מזכירות מפא"י, 10.8.45.
52. מזכירות מפא"י, 11.9.45.
53. אותו מיספר בקב גם בן"ציון ישראלי חודש קודם"לכן : „במחנות בגרמניה ואוסטריה מרוכזים לפחות 100,000". דובקין מסר על 110,000.
54. בפני הנהלת הסוכנות דיבר ב"11.45 ובפני מרכז מפא"י ב"22.11.45. תחילה אביא דבריו בפני מרכז מפא"י.
55. באואר, הפריחה, עמ' 77.
56. כללית, דיווחו להנהלת הסוכנות ענייני יותר מדיווחו למרכז מפא"י. כמוכן שלא טרחת להביא טישונים ותיאורים בהם חזר בן"גוריון על אותם הדברים כמעט מילולית.
57. מיכאל ברינדר, דוד בן"גוריון, עמ' עובד, תשל"ד, ע"ע 534—535.
58. סעיף 2 בכתב"המינוי של חודעה עוסק בנקודה זו. את נוסחו אפשר למצוא, למשל, בספרו של ריצ'ארד קרוסמן, שליחות ארץ-ישראלית, ספרות פרעלים, תשי"ז, עמ' 247.
59. במשלחת השתתפו : ברנארד ג'ונס, אליעזר קפלן, יצחק בן"צבי וישראל רוקח.
60. הנהס"י, 13.11.45.
61. הנהס"י, 14.11.45.

- The future of surviving remnants of the Jewish communities at the end of World War II, and their involvement in the struggles for Zionist realization, occupies both the heads of the Jewish Community in Palestine and the Zionist Movement. For a reflection of this surviving remnant, as seen by the leadership, based on authentic source documentation from those days, a chapter of a comprehensive study by Yehiam Weitz of the Yad Vashem Authority is included.
- The late Johanan Ginat (Hans Gertner), the head of the Youth Aliya Offices in Europe in 1946-48, presents a treatise that discusses Jewish Education in Germany in the 1930's, with the rise of the Nazis to power and the implementation of the racial decrees. A result was the expulsion of the Jews from the formal educational system. While the Jewish community, which was involved and rooted in the German educational framework, it quickly overcame its awe and adjusted itself to the reality. A result of this was the return to their Jewish origins.
- Avraham Kaiban, an immigrant from the USSR, introduces facts from Soviet sources concerning demographic issues. With their assistance he offers some chapters from Jewish history in Soviet Asia during the Second World War.
- Avraham Margalit, of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University in Jerusalem, presents here a treatise that discusses the trade and professional changes and productivization process as a base for discussions among German Jews, with the rise of the Nazis to power. The eviction of the Jews, who were amongst the cultural economic elite from their businesses and economic classes, created a rising interest in emigration and professional revisions. This piece of research accumulates the facts from different sources and contributes to an understanding of this facet of Jewish life.

Documentation

- Sarah Bikel arrived in June 1944 with her 8 year old daughter, Chana, to the Slovakian town of Zilina, after they succeeded to escape from the railway station at Auschwitz, where they had come to, together with a despatch of Jews from Munkatch. The evidences of the mother and daughter have been received separately, without one knowing of the evidence of the second, and they complement each other. Zvi Krez edited and verified the evidences and added some clarifying comments.
- Jews who were in the Terezienstadt Concentration Camp were transported in 1943 to Auschwitz. Not as usual, they did not get processed either for selection or destruction — but were interned in a special camp. This was a phenomena that raised some surprise. O. D. Kulka, of the Hebrew University in Jerusalem has done some research into the RSHA Documents which were made available for this purpose and with their help he has attempted to interpret the motives that led to the establishment by the Nazis of this special camp.